

BİR HADİS: İKİ KUŞAK

MUSTAFA IŞIK^a

Öz

“Değişmeyen tek şey, değişimdir” sözü sosyolojik bir gerçeği yansıtmaktadır. İslam, yaşayan bir topluma gelmiş, kısa sürede toplum hayatında önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir. Ancak değişimin kuralları gereği oluşan geleneğin yerinde sayma, ileriye veya geriye doğru gitme imkânı da bulunmaktadır. Cahiliye sonrası, toplumda durumu düzeltilmeye çalışılan kadın, köle vb. zayıf kesimlerin, Kur’an ve Sünnetle geldikleri yerin ‘vahyin son noktası olduğu’ düşünülmüş; ‘Rasûlullah’ın (s.a.s.) yapmadığını yapmama’ düşüncesinin aşılamadığını düşünüyoruz. Hz. Peygamber zamanında, kadınlar adına kazanılan bazı haklar, ya yerinde saymış ya da kaybedilmiştir. Kadınların toplum içinden geriye çekilmeleri konusunda erkek egemen toplum, ‘fitne’ kavramını bahane etmiştir. Aslında bu atılımların hedefe ulaşması istenmesine rağmen, yerinde sayma ve geriye gitme şeklindeki tarihî uygulamalar, daha sonra İslam’a mal edilmiştir. Nebî’nin (s.a.s.) “Kadınlarınızın geceleyin camiye gitmelerine izin verin” sözü bir vakıa iken, Sahabe kuşağının hemen ardından “Vallahi, onlara engel olacağız; yoksa bunu istismar ederler” diyen tabiûn kuşağından bazıları gelmiştir. Baba-oğul kuşağında gerçekleşen bu durum göz önüne alınınca, kadınların gece camiye gitmesi, köleliğin devamı, evlilikte denklik vb. konularda ‘eksen sapması’ olabileceği akla gelmektedir. Biz, “Kadınlarınızın geceleyin camiye gitmelerine engel olmayın” buyruğuna karşın daha tabiûn kuşağında buna engel olunmasının ‘sünnetten sapma örneği’ sayılıp/sayılmayacağı konusunu incelemek istiyoruz.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kuşak, Sosyoloji, Kadın, Mescit.

ONE HADITH: TWO GENERATIONS

Abstract

The word “The only thing that does not change is change” reflects a social reality. Islam has come to a living society and has made important changes in community life in a short time. However, due to the rules of change, there is also the possibility of making no progress (deadlock) or going forward or backward in the tradition formed before.

After the pre-islamic age of ignorance, where the weak sections like women, slaves, etc. who are trying to improve their situation in society came with the Qur’an and the Sunnah were thought to be the ‘final point of revelation’. The thought of “not doing what he ‘The Messenger of Allah

^a Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi
(mustafa38isik@gmail.com)

(s.a.s.)'didn't do" couldn't have broken yet. Some rights gained on be half of women in the time of the Prophet, were either made no progress or lost. The male-dominated society has used the concept of 'fitnah' as an excuse for the with drawal of women from society Despite the fact that these breakthroughs are desired to reach the target, historical practices in the form of making no progress (deadlock) and going backwards, were later patched to Islam. While Prophet (s.a.s.)'s word of "Let your women go to the mosque at night," is a fact, immediately after the Companions of the Prophet Muhammad, some of tabiun generation came who said". In truth, we will stop them; or they exploit it." Given this situation in the father-son circle, it brings to mind there may be an axis deviation in such matters of womens' going to the mosque at night, the continuation of slavery, the equivalence in marriage, etc. We would like to examine the issue of obstruction of womens' going to the mosque at the time of the tabiun generation despite the order of "Do not obstruct your women to go to the mosque at night" is a "deviation from circumcision" or not.

Key Words: Hadith (The Prophet Muhammad's Sayings/Deeds), Generation, Sociology, Woman, Mosque.

Giriş

"Değişmeyen tek şey, değişimdir" sözü günümüzün önemli bir gerçeğini yansıtmaktadır. Değişim, sosyolojik bir yasadır. Hz. Peygamber'in sünneti de toplumda değişimin örneğidir. Kendi dilinden bu, toplumda -iyi ya da kötü- çığır açmak¹ tutulan yeni bir yol, bir gelenek ortaya koymak olarak ifade edilirken iyi yönde çığır açmak övülür. Bizim buradaki değişimden kastımız, fıkhıdaki "Ezmânın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz"² kaidesi değildir. Çünkü o değişimde, hadis/sünnetin şekline dokunulsa da ruhu korunmaktadır.

"Bir Hadis: İki Kuşak'tan kasdımız sahabe ve tabiûn nesilleridir. Aslında bu makaleyi "Bir Hadis: Üç Kuşak" şeklinde bir başlık ile ele almayı tasarlamıştık. Zira Hz. Peygamberin Medine'de kadınlarla ilgili sünnetleri oluşturmasından önce, kadın-erkek Müslümanların birbirlerine karşı tutumlarını da ele alacaktık. Makale boyutunun buna izin vermeyeceğini düşündüğümüzden sadece Abdullah b. Abbas'ın Hz. Ömer'le diyalogunu anlatan hadisi hatırlatmakla yetindik.

Kendisi de bir yetim olan Yüce Allah'ın Elçisi (s.a.s.) özellikle toplumda iki kesimin haklarını ortaya çıkarma ve korumanın görevi olduğunu vurgulamıştır.³ "Abdullah b. Ömer

¹ Abdurrezâk b. Hemmam, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman Azamî, Meclisu'l-İlmî, Pakistan, 1972, XI/261; Abdullah b. Zübeyr, Humeydî, *el-Müsned*, thk. H.S. Esed el-Dârânî, Daru's-Sakâ, Dımaşk, 1996, II/50; Dârimî, Ebû Abdillâh b. Abdurrahmân et-Temîmî, *es-Sünen*, Çağrı, İstanbul, 1992, Mukaddime 44 (1/107); Müslim b. Haccac, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisaburi, *Sahîh*, Çağrı, İstanbul, 1992, İlim 15 (4/2059); İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, Çağrı, İstanbul, 1992, Mukaddime (I/73-75).

² Osman Öztürk, *Mecelle*, İstanbul, 1973, s. 160, (Madde 39).

³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Çağrı, İstanbul, 1992, II/439; İbn Mâce, *es-Sünen*, Edeb 6 (2/1213); Nesâî, Ebû Abdurrahman, Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünenü'l-Kübra*, thk. Hasen Abdulmun'im Şelebî, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2001, VIII/254.

(ö.73/692) şöyle demiştir: Biz Nebi (s.a.s.) zamanında, hakkımızda vahiy inmesinden korktuğumuz için, kadınlar hakkında ileri-geri konuşmaktan çekinirdik. Nebi (s.a.s.) ölünce rahat konuşmaya başladık.”⁴ Bu söz, hem Nebi (s.a.s.) zamanında hem de daha sonraki durum hakkında bilgi vermektedir.

Abdullah b. Abbas, Hz. Ömer'den çekindiği için bir yıldır sormadığı soruyu hac dönüşünde sorma fırsatı bulur: ‘Nebi'nin (s.a.s.) hanımlarından O'na karşı birlikte hareket eden iki kadın kimdir?’ Hz. Ömer bunların, kızı Hafsa ve Hz. Aişe olduğunu belirttiikten sonra, bu konuyla ilgili düşüncelerini söyler: “Vallahi biz doğrusu Cahiliye devrinde kadınları adam yerine koymaz; işimize karıştırmazdık. Allah onlar için indirdiğini indirinceye ve haklarında pay verinceye kadar. Bir gün, kendi kendime bir şeyi düşünürken, karım "Şöyle şöyle yapsan" deyiverdi.

- "Senin neyine gerek!? Yapmak istediğim bir şeye neden burnunu sokuyorsun!?"

- Şaşarım sana Hattâb oğlu! Sen karşında konuşulmasını istemiyorsun; oysa senin kızın Rasûlullah'a, bütün gün canını sıkacak kadar, söyleniyor!

Ömer hemen kalkar, Hafsa'ya kadar gidip yanına girer:

- Kızım, Rasûlullah'a karşı konuşuyor; bütün gün canını sıkacak kadar söyleniyormuşsun!?"

- Vallahi, hepimiz bunu yapıyoruz.

- Bilirsin ki, seni Allah'ın cezasından, Rasûlü'nün öfkesinden sakındırırım. Güzelliğini beğenen ve Rasûlullah'ın sevgisine güvenen arkadaşın (Aişe) seni aldatmasın!...

Kızının yanından çıkıp Ümmü Seleme'nin yanına girer ve ona da söyleyince Ümmü Seleme:

- Hayret sana Hattâb oğlu! Her şeye karışırın; Rasûlullah ile eşleri arasına da mı girmek istersin?! diye çıkarır. Bu söz üzerine biraz yatışan Ömer, Ensar'dan komşusunun yanına gider. Allah Elçisi'nin eşlerinden ayrı yaşadığı haberini alınca da O'nun yanına girer.”⁵

‘Muttefkunaleyh’ olan bu haberden bizi ilgilendiren yönleriyle yaptığımız iktibasa göre, Medine’de kadınların erkeklere karşı davranışlarında değişme meydana gelmiştir. Nitekim aynı hâdisenin bir başka anlatımına göre Hz. Ömer: “Medine’ye gelince, kadınların erkeklere baskın olduğu bir toplumla karşılaştık. Hanımlarımız Ensar kadınlarından huy kapmaya; kocalarına karşı çıkma konusunda bir şeyler öğrenmeye başladılar”⁶ demiştir. Mekke’deyken eşlerine karşı sert olan erkekler Medine’de yumuşak davranır hale gelmiştir. Ama bu durum çok uzun sürmeyecektir. Aşağıda değinileceği üzere, Hz. Ömer’in eşi Atike’ye tavrı “Yüce Allah onlar için indirdiğini indirip; haklarında pay verdiği ve Allah Elçisi’nden gördüğü bir ölçüde” olacaktır. Ama torunları döneminde yine erkeğin dediği

⁴ İbn Vehb, Ebû Muhammed, Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Mısrî, *el-Câmi’ fi’l-Hadis*, thk. M. Hasen Muhammed, Dâru İbn Cevzî, Riyad, 1995, s. 460; Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *Sahîh*, Çağrı, İstanbul, 1992, (Nikâh 80) 6/146; İbn Mâce, *es-Sünen*, Cenâiz 65 (1/523).

⁵ Buhârî, *Sahîh*, Tefsir 66 (6/69-70); Müslim, *Sahîh*, Talak 31 (II/1108-1110).

⁶ Buhârî, *Sahîh*, Mezalim 25 (III/104), Nikâh 83 (VI/148); Müslim, *Sahîh*, Talak 34 (II/1111).

olmaya başlayacaktır.

Hız. Peygamber, hicretten hemen sonra bütün topluma yönelik eğitim-öğretim seferberliği başlatmış; Mescid-i Nebevîyi bu yöndeki çalışmaların merkezi haline getirmiştir. Bu çalışmaların önemli bir ayağını da “kadınlar” meydana getirmektedir. Abdullah b. Ömer’den (ö.73/692) rivayetle, Nebi’nin (s.a.s.) “Kadınlarınızın geceleyin camiye gitmelerine izin verin/engel olmayın” sözü, başta Sahihayn⁷ olmak üzere birçok eserde geçmektedir. Hadisin ihtiva ettiği anlamın uygulamasını, Hız. Peygamber’in hayat tarzında bulmak mümkündür.

Medine döneminde, yoksulluğa bağlı olarak, giyilen elbiseler –kısa olduklarından- vücudun tamamını örtmüyordu. Nebi (s.a.s.) bundan dolayı bir problem oluşmaması için önlem almıştır. Hanımlar, mescitte cemaatle namaz kılarken, erkeklerin arkasında safa duruyorlardı. Elbiselerinin kısılalığından dolayı, erkeklerin avret yerlerini görmemeleri için, erkekler rukûdan doğrudan kadınların başlarını kaldırmamalarını istedi. Sahabî Sehl b. Sa’d (ö.88/707), Nebi (s.a.s.) zamanında namaz kılan adamları, kıyafetlerinin kısılalığından dolayı, çocukların yaptığı gibi elbiselerinin ucunu boyunlarına bağlanmış olarak gördüğünü⁸ anlatır. Konu Buhârî’de, “Elbisenin kısılalığı babı’nda zikredilir. ‘Muttefekun aleyh’ olan bu hadise göre kadınlar, buna rağmen mescide çağrılmışlardır. Bir bahaneyle mescidden uzaklaştırılmamışlar; aksine, sorunlara çözüm üretilmiştir. Peygamberimizin eşi Ümmü Seleme’nin(ö.61/680) anlattığına göre, Rasûlullah (s.a.s.) zamanında, namazda selam verince, erkekler bir süre bekler, kadınlar mescitten çıkarlardı. İbn Şihâb ez-Zühri (ö.124/742) tarafından bunun, ‘erkeklerin kadınları görmemesi için’ olduğu yorumu yapılmaktadır.⁹

Allah Elçisi, namazgâh’a çıkmak için uygun kıyafeti olmadığını söyleyen bir kadına arkadaşından almasını önererek gelmesini istemiş;¹⁰ “öyleyse, sen gelme” dememiştir.

Nebi (s.a.s.) zamanında Mescid’in işlevi, bugünkünden çok farklıydı; cami olmasının ötesinde şimdilerde ‘kültür merkezi’ denilen yerlere de benzemektedir. Eğitim öğretim, idarî, askerî, adlî görevlerin yanında konukevi, gösteri merkezi gibi hizmetler veriyordu. Ayrıca gece (akşam-yatsı-sabah) namazları kıraatın açıktan olduğu/cehrî namazlar olduğu için, okunan şeyi dinleme, öğrenme ve ezberleme gibi bir artıları bulunmaktaydı. Nitekim yine cehrî bir namaz olan Cuma’da Kâf Suresi’ni dinleyerek

⁷ Buhârî, *Sahih*, Cuma 13 (1/216); Müslim, *Sahih*, Salât 136 (1/327).

⁸ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr, Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *Müsnedu İbn Ebî Şeybe*, thk. Adil b. Yusuf el-Gazavî-Ahmed Ferid el-Mezidi, Darü’l-Vatan, Riyad 1997, I/90; Buhârî, *Sahih*, Salât 6 (1/95); Müslim, *Sahih*, Tahare 57 (I/223, 224); Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as es-Sicistanî, *es-Sünen*, Çağrı, İstanbul, 1992, Salât 78 (1/415-416); İbn Huzeyme, Ebû Bekr, Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemi, *Sahihu İbn Huzeyme*, thk. M. Mustafa A’zami, el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut, 1975, I/73.

⁹ Buhârî, *Sahih*, Ezan 164 (1/211), Ezan 152 (1/203); İbn Mâce, *es-Sünen*, İkame 33 (I/301).

¹⁰ İshak b. Raheveyh, İbrâhim b. Mahled, *Müsnedu İshak b. Raheveyh*, thk. A. Abdulhak el-Belûşî, Mektebeül’l-İman, Medine, 1991, V/211; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr, *el-Kitâbü’l-Musannef fi’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, haz. Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 1409, II/3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/84; Buhârî, *Sahih*, Hayz 23 (1/83-84), İydeyn 20 (2/9); Müslim, *Sahih*, İydeyn 12, (II/606).

ezberlediğini söyleyen kadın sahabe¹¹ bulunmaktadır. Öteki kadınların söylemeyişi ya da yazılı kayıtlarla günümüze gelmeyişi, onların özellikle sesli namazlarda dinleyerek öğrenmediği anlamına gelmez. Neticede Mescid-i Nebî, kadınlar için de bir eğitim merkezidir.

Yüce Allah Elçisi (s.a.s.) kadınlara mescide çağırarak bir sünnet/gelenek oluşturmuştu. Hz. Ebû Bekir (ö.13/634) dönemi kısa sürdüğü ve mürtedlerle uğraşarak geçtiği için, aynı gelenek devam etmiş olmalıdır. Hz. Ömer (ö.23/643) döneminde bu uygulamanın devam ettiğinin bilgi ve belgeleri bulunmaktadır.

1. Sahabe Dönemi

Hz. Peygamber yaşarken sahabe her konuda ona güvendiği ve dayandığı için; sorunların çözümünde merci tekti. Ölümünden sonra her şey sahabeye kaldı. Bu süreçte en yakın dava arkadaşları toplumun yönetimini üstlendi. İşte bundan sonraki süreçte 'sahabe dönemi' diyoruz.

"Rasûlullah'ın (s.a.) Veda haccındaki/hutbesindeki vasiyetlerinden biri, kadınlara iyi davranılmasıdır. Gece dahi olsa, 'kadınlarınızın mescitlere gitmesinin önlenmemesini' emretmiş, onların eğitim ve öğretimine önem vermiş, evlilik, mülkiyet... gibi alanlarda onların durumlarını iyileştirme yoluna girmiştir. O günün şartlarına göre önemli bir iyileştirme sayılabilecek olan bu inkılâplar öyle gözüküyor ki nihaî hükümler değildir."¹²

Hz. Ebû Bekir dönemi, ortamın henüz değişmemiş ve sürenin kısa olması nedeniyle, toplumsal değişikliğin yeterince hissedilmediği bir dönemdir. Hz. Ömer'in şahsî arzularına uygun düşmesine de, kadınlar hakkındaki kısıtlamalar belirgin bir şekilde gözükmemektedir.

1.1. Hz. Ömer Dönemi: Hz. Peygamber döneminde, camiye giden kadınların sayısında artış görülmesi üzerine "Keşke şu kapıyı kadınlara ayırsaydık" isteği Hz. Ömer döneminde yerine getirilmiştir. Hz. Ömer, erkeklerin kadınlara ayrılan kapıyı kullanmalarını yasaklamıştır.¹³ Oğlu Abdullah'ın (ö.73/692) ölene kadar bu kapıyı kullanmadığı¹⁴ rivayet edilir.

Hz. Ömer'in "sabah ve yatsı namazlarında cemaate katılan hanımı -Atike'ye (ö.40/660)- 'Ömer'in kışkandığını ve hoşuna gitmediğini bildiğin halde niçin camiye gidiyorsun?' diye sorulduğunda 'Onu engelleyen ne var?!' demiştir. Soran kişi 'Onu

¹¹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh, Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. M. Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut, 1990, VIII/442; Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, Ebû Abdillâh, *et-Tarihü'l-Kebîr*, Dairetü'l- Meârifü'l-Osmanîyye, Haydarabad, t.y. s. 148; Müslim, Cum'a 50, 51, 52 (1/595); Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Salât 221-223 (1/660-661); İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, III/144.

¹² Mehmet Erdoğan, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, İstanbul, 2014, s. 277.

¹³ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Salât 17 (1/317); Buhârî, *et-Tarihü'l-Kebîr*, 1/60; Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsât*, Kahire, 1415, I/17.

¹⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsât*, I/17.

engelleyen, Allah Elçisi'nin Allah'ın kadınlarının Allah'ın mescidlerine gitmelerine engel olmayınız sözüdür"¹⁵ cevabını vermiştir.

Hız. Ömer (ö.23/643) döneminde zamanın büyük devletleri İran, Bizans'ın elinde bulunan coğrafi Şam bölgesi ve Mısır Müslümanların hâkimiyetine girmiştir. Devletin gelirleri artmış; Medine'de ve eyaletlerde merkeze bağlı "Beytü'l-mal" şubeleri kurulmuştur. Divan teşkilatı kurulmuş; halka bütçeden maaş bağlanırken İslam'a girişte öncelik esas alınmıştır.¹⁶ Adaletiyle tanınan Ömer döneminde devlet kurumlaşırken başşehir Medine, bu değişim ve gelişimden payını almıştır. "Devlet gelirlerinin muazzam artışıyla Müslümanlar, kanaat toplumundan refah toplumuna geçmişlerdir."¹⁷ Bu durum toplumda birçok sosyolojik değişimleri beraberinde getirmiştir.

Toplumda kadının konumunun değişim göstermesi, toplumsal veya toplum dışı unsurlarla belirlenmektedir. Bu unsurlardan biri de dindir. Din toplumu değiştirirken toplumdaki psiko-sosyal unsurların da zamanla dinde bazı sapmalar oluşturduğu bilinmektedir. Dinin karizmatik liderinin ölümünden sonraki zaman dilimlerinde bazı sapmalar yaşanabilmektedir.

Bu değişim sürecinin, Nebi'nin (s.a.s.) ölümünden hemen sonra başladığı söylenebilir. Nitekim bu durumun işaretlerinden olarak kabul edebileceğimiz bir sözünde Übeyy b. Ka'b (ö.19/640) şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.) ile beraber iken yüzümüz tek yöne bakıyordu. Ölünce, şuraya buraya bakar olduk."¹⁸ Übey, Nebi'den (s.a.s.) sonra dokuz yıl yaşadığına göre, değişimin erken başlamış olduğu söylenebilir. Übey'in bu sözü, insanların Allah Elçisi (s.a.s.) zamanındaki ilk safiyetini yitirdiğini ortaya koymaktadır. Ancak değişimin kaçınılmaz olduğu toplumda bu normal gözükmelidir. Değişimin erken başladığını söyleyen sadece Übey değildir. Ebû Said Hudri'den (ö.74/693) rivayet edilen şu söz, İslam toplumunda meydana gelen değişikliğin erken başladığının habercisidir. "Allah Elçisi'ni gömüp, kabrinin toprağından elimizi çeker çekmez gönüllerimizdeki düşünceler değişti."¹⁹

Hız. Ömer döneminde, Medine'deki sosyal hayatta ciddi değişiklikler olmadığı söylenebilir. Ancak özel korumaya ihtiyaç hissetmeden Mescid'de namaz kılan Ömer'in secdede hançerlenmesi, onun baskın şahsiyetini ortadan kaldırma girişimidir. Yukarıda

¹⁵ Buhârî, *Sahîh*, Cuma 13 (1/216); İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VIII/209; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsar*, II/156; Serrac, Ebu'l-Abbas, Muhammed b. İshak b. İbrahim b. Mihran el-Horasanî en-Nisaburî, *Hadisü's-Serrac*, thk. Ebû Abdillâh, Hüseyin b. Ukkâşe b. Ramazan, el-Faruk el-hadise li't Tibaati ve'n-neşr, I-IV, 2004, II/66; Malik b. Enes, *Muvatta*, thk. M. F. Abdulkakî, Çağrı, İstanbul, 1992, Kible 6 (1/198).

¹⁶ Bkz. Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi II (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, İstanbul, 2013, II/ 168, 172, 250-251.

¹⁷ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, II/ 249-250.

¹⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, Cenâiz 65 (1/523).

¹⁹ İbn Abdilber, Cemaledin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî, el-Nemerî, *İstizkâr*, thk. Salim Muhammed Atâ- M. Ali Muavviz, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, II/468, III/80.

zikri geçen eşi Atike'nin de Hz. Ömer (ö.23/643) hançerlendiğinde Mescid'de olduğu²⁰ rivayet edilir. Esasen korumasız yöneticilik yapan Müminlerin emiri Ömer'in namazda şehit edilmesi, toplumdaki olumsuz manadaki değişikliğin resmi habercisi sayılabilir.

1.2. Hz. Osman Dönemi: Hz. Ömer ölüm döşesindeyken müminlerin başına geçecek kimse için bir komisyon önermiş; neticede Hz. Osman seçilmiştir. Ancak kendisi de Ümeyye oğullarından olan Hz. Osman döneminde, devletin kilit noktalarına Ümeyye oğullarının tayin edilmesi rahatsızlık nedenlerindedir. “Mervan b. Hakem'in günümüzdeki başbakan yetkisine sahip devlet kâtipliğine atanması” bunlardan biridir. Fetihler sürmekte, Hz. Ömer döneminde kurulan eyaletler gelişmekte ancak Hz. Ömer'in atadığı kişiler Emevî ailesi lehine değiştirilmektedir. 10 yıllık dönem “sukûnet dönemi (h. 24-29) ve karışıklık dönemi (h. 30-35)” olarak taksim edilir. Karışıklık döneminin ıstılahî tabiri, ‘fitne’dir. “Eyaletlerdeki karışıklıkların faturası doğrudan başkentteki yöneticiye yani Hz. Osman'a kesilmiştir.” Sahabenin ileri gelenlerinden Ammar b. Yasir (ö.34/654), Abdullah b. Mesud (ö.32/652), Hz. Aişe (ö.58/680), Abdurrahman b. Avf (ö.32/653), Hz. Ali (ö.40/662), Talha (ö.36/656), Zübeyir (ö.36/656) memnuniyetsizler arasına girmiştir.²¹

Yüce Allah Elçisi (s.a.s.) zamanındaki hayatın aksine, değişen hayat standardını eleştiren Ebû Zer (ö.32/653) Şam valisi Muaviye tarafından başkent Medine'ye gönderildi. Halkın 'varlık içinde yokluk' yaşamasını istemeyen Hz. Osman, Ebû Zer'in Mekke'ye gitme isteğine rağmen onu Rebeze'ye sürgün etti.²² Ebû Zer'in sürgün edilmesi sırasındaki ortam şöyle tarif edilir: “Fetih hareketleri neticesinde Müslümanlar muazzam maddi imkânlar elde etmişlerdi. Sosyal devletten refah toplumuna geçişin bir sonucu olarak nefis gıdalarla beslenmek, güzel elbiseler giymek, pahalı eğerli atlara binmek, güvercin uçurmak, bahçelerde gezip eğlenmek gibi dünyevileşmeyi çağrıştıran yeni adetler ortaya çıkarmıştı.”²³ Aileye yansıyan bu bolluk ve refah düzeyinden kadının payını almadığını düşünmek mümkün değildir. Kadınların mescide gitme şartı olarak ileri sürülen 'güzel elbiseler giymek ve koku sürünme'nin²⁴ başat rol oynadığını görüyoruz. Aslında “Arap kadınları süslenmeye, elbise ve zinete çok düşküdü. Kadınlar, bilhassa dışarı çıkarken, imkânlarına göre en iyi şekilde süslenmeye ve giyinmeye çalışırdı. Arap dilinde, koku ve süs eşyası isimleri bir hayli fazladır”²⁵ denildiğine göre, bu yeni bir şey olmayıp bir süre ara verilmiş olmalıdır. Artık Mescid'e gitmek için uygun kıyafeti olmadığından şikâyet

²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VIII/209.

²¹ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, II/ 203, 222, 245, 237, 238.

²² Bkz. Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, II/253-257.

²³ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, II/253-254.

²⁴ Bkz. Malik, *Muvatta*, Kible 6 (1/198); Humeydî, *el-Müsned*, II/200; Müslim, *Sahih*, Salât 141, 142,143 (1/328); Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Salât 52 (1/381), Tereccul 7 (4/402).

²⁵ Ali Bardakoğlu, “Cahiliyye Döneminde Kadın”, *Sosyal Hayatta Kadın*, Hazırlayanlar: Dr. İsmail Kurt-S. Ali Tüz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 20.

eden kadın yerine güzel elbiseler giyerek ve koku sürünerek camiye giden kadınlara karşı çıkan haberler duyabiliriz. Düğüne gitmekle camiye gitmek aynı olmadığından; bu konudaki karşı hadislerin sahabenin bu tip kadınlara karşı aldığı tedbir olması muhtemeldir. Ardından “kadın için evinin (köşesinin) en iyi mescid olduğu”²⁶ haberleri gelecektir. Oysa “Hz. Peygamber' in, 'Allah'ın kadın kullarının Allah'ın mescitlerine gelmelerine engel almayınız' buyurmasının ardında, kadınların eğitimden mahrum olmamasına yönelik bir çaba yatmaktadır.”²⁷

Hz. Aişe'nin (ö.58/680), 'Rasulullah, kadınların kendisinden sonra neler çıkardıklarını görseydi, İsrailoğullarının kadınları engelledikleri gibi, onların mescidlere çıkmalarını engellerdi’²⁸ şeklindeki sözü, meydana gelen değişimin hangi düzeyde olduğunu göstermektedir. Bunlardan en belirgin olanları, güzel elbiseler giyme ve koku sürünme olarak gözükmektedir. İbn Hacer (ö.852/1448) der ki: “Bazıları Hz. Aişe'nin, kadınların çıkardıkları modalar üzerine söylediği söze sarıldılar. Bundan dolayı bütün kadınlar camiye gitmekten men edilemez. Bu görüş, tartışılır. Bu söz, hükmün değişmesini gerektirmez çünkü Aişe hükmün değiştirilmesini, olmayan bir şarta; sandığı bir zanna bağladı. 'Görse yasaklardı' dedi ama buna karşın 'Görmedi; yasaklamadı' denilebilir. Hz. Aişe bu konuda yasak olduğunu açıkça belirtene kadar da hüküm aynen devam eder. Bu nedenlerden dolayı camiye gitmek yasaklanacaksa çarşı-pazara gitmeyi yasaklamak daha önceliklidir. Kaldı ki bunları yapanlar bütün kadınlar değildir.”²⁹ Konuyu Karacabey daha güncel bir şekilde açıklar: “Hz. Aişe'nin bu ifadesi 'doğrudan camiye gelmelerini engellerdi' anlamına gelmeyeceği gibi, camiye gelişin yasaklanmasına delil de olmaz. Çünkü doğru ve her meselede geçerli olan kural, yapılan bir yanlışın sonucu bir hakkı ortadan kaldırmak değil o yanlışın engel olmaktır. Ayrıca İslam dini açısından unutulmaması gereken bir başka önemli kural, dini ilgilendiren bir konuda hüküm koyma yetkisi sahabenin değildir.”³⁰

Hz. Aişe'nin bu sözü, Nebi'nin (s.a.s) ölümünden sonra yaşadığı 40 yılın hangi sürecinde söylediği önemlidir ancak bunu şimdilik bilmiyoruz. Hz. Ömer devri, Hz. Ömer'in şahsî karizmasından dolayı, kontrollü bir dönemdir. Hz. Osman dönemindeki dünyevîleşme buna daha uygun düşmektedir. “Emevî ailesine dayalı bir yapıya geçiş zemin hazırlayan” Hz. Osman dönemi, ayrıntısı İslam tarih kitaplarında bulunan Hz. Osman'ın (ö.35/656) öldürülmesinden sonra büsbütün karmaşa içine girmiştir. Yukarıda

²⁶ Abdurrezâk, *el-Musannef*, III/149; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsar*, I/139; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Salât 53(1/155).

²⁷ Huriye Martı, “Değer ve Hak Bağlamında Hz. Peygamber'in Sünnetinde Kadın Eğitimi”, *Aile ve Eğitim* (Tartışmalı İlmî Toplantı), İstanbul, 2010, s. 86.

²⁸ Malik, *Muvatta*, Kible 6 (1/198); Buhârî, *Sahih*, Ezan 162 (1/209-210); Müslim, *Sahih*, Tahare 57 (I/223-224).

²⁹ İbn Hacer, *el-Askalânî, Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahih'i'l-Buhârî*, M. Fuad Abdalbaki, Daru'l-Marife, Beyrut,1379, II/349.

³⁰ Salih Karacabey, “Hadislerin Metin Tenkidinde Fiilî Sünnete Müracaatın Önemi Bağlamında Kadınların ve Çocukların Camiye Gitmeleri İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, Cilt: 9, 2000; s. 267.

geçen Übeyy b. Ka'b (ö.19/640) sözünü Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme (ö.62/681) sanki güncellemiştir: "Resûlullah (s.a.s) zamanında insanlar namaza kalktıklarında hiçbirisinin gözü kendi ayaklarının ucundan öteye geçmezdi. Resûlullah (s.a.s.) öldüğünde hiç birisinin gözü secde mahallinden öteye geçmezdi. Sonra Ebû Bekir öldü, Ömer devri oldu. Artık insanlardan birisi namaza durduğunda hiç birisinin gözü kableden sapmazdı. Osman'ın devri gelince, fitne oldu; insanlar artık sağa sola bakar oldular."³¹ Sosyal değişimi "namazda huzurlu olmak" noktasından değerlendiren bu sözler, toplumdaki değişimin göstergesi sayılabilir. Bu kargaşa içinde kadınların, ataerkil aile yapısını sürdüren erkekler tarafından -korunma amacıyla- dışarı çıkarılmamış olabilir. "Nitekim kadınların sosyal hayata iştiraklerinin Hz. Peygamber döneminden sonra, giderek azalan bir seyir izlemesiyle fetihler ve nüfus hareketinin artması arasında belli bir paralellik kurulabilmektedir."³²

Hz. Aişe'nin başında olduğu, Hz. Ali'ye karşı yapılan Cemel Vakası (36/656), Hz. Ali ve Muaviye'nin savaştığı Sıffin (37/657), Hz. Ali'nin şehid edilmesi (ö.40/662), Muaviye'nin başa geçmesiyle Şam'a taşınan başkent ve nihayet Emevîlerin resmen başa geçmeleri sonucunda, az zamanda çok büyük siyasî ve sosyal değişiklikler meydana gelmiştir.

Hz. Aişe'nin (ö.58/680) bunları muhdesât/yeni moda görüp; "yaşasaydı, yasaklardı"³³ sözü, aslında değişimin ortaya çıkardığı bir durumdur. Ebu Zer ve Hz. Aişe gibi, eskiden mahrumiyeti yaşayıp yeni duruma soğuk bakan bazı sahabîler, kendi kuşaklarını temsil etmekteydiler. Etkili ve yetkili olan Hz. Osman'ın, Ebu Zerr'i sürgün etmesine bakılırsa, bu konuda serbest davranılmasını isteyenlerdendir. Hz. Aişe'nin bu sözünün yasak nedeni olmayacağı, başlangıçta bu konudaki engel tanımayan tedbirlerden anlaşılmaktadır. Daha sonraki ulemanın bu sözü nasıl yorumladıkları aslında o devrin anlayışını göstermesi açısından ipucu sayılabilir. Adı geçen âlimin yaşadığı devir ve şehir de, İslam coğrafyasındaki anlayışı sergilemesi açısından önem arz eder.

1.3. Emevîler Dönemi ve Abdullah b. Ömer (ö.73/692): Nübüvvetin ilk yıllarında Mekke'de doğan Abdullah, babasıyla birlikte Medine'ye hicret etmiş; yaşı tutmadığı için Bedir ve Uhud savaşlarına katılamamıştır. Diğer bütün savaşlarda bulunmuş, Medine'den pek ayrılmamıştır.

Abdullah b. Ömer, yapısı gereği, geçimli biridir. Babası Ömer, yönetici seçecek kimseler komisyonunu oluştururken 'oğlunun yönetici olmaması' şartını getirmiştir. Hz. Ömer'in bu davranışını, yönetimin babadan oğula geçmesini onaylamamak olduğu gibi,

³¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, Cenâiz 65 (1/523).

³² Bardakoğlu, "Cahiliye Döneminde Kadın", s. 18.

³³ Bkz. Mustafa Ertürk, *Hadis Metinlerinin/Sünnetin Yeniden Okunmasında /Yorumlanmasında Bir Yöntem Olarak "Hz. Peygamber Şimdi Yaşasaydı/Görseydi" Söylemine Kısa Bakış (Tarihî ve Güncel Değeri)*, Dinî ve Felsefi Metinler Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu, İstanbul, 2012.

oğlunun yöneticilik yapamayacağını bilmesi olarak da yorumlanabilir.

Hz. Osman'ın şehâdeti sonrası siyasi manevralarını hızlandıran Muaviye, Medine'deki bazı kişilere "Hz. Osman'ın intikamını almak amacıyla olduğunu bildiren mektuplar yazmıştır. Bunlardan biri de Hz. Ali'ye biat etmeyen Abdullah b. Ömer'dir. Muaviye'nin, Kûfe valisi Ziyad'ın gönderdiği Hz. Ali taraftarlarını idam ettirmesini tenkit etmiştir. Yezid'in komutanlığındaki İstanbul'un fethi ordusuna katılmıştır. Ancak Yezid'in veliahd tayinine- sultanlığın âdet olacağı gerekçesiyle- karşı çıkmıştır. Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyir gibi şahıslar Muaviye'nin baskılarından dolayı Medine'den çıkarken Abdullah b. Ömer biat etmiştir. Muhtar es-Sekafi (ö.67/687) Yezid zamanında (51/671) tutuklanmış, ancak eniştesi İbn Ömer aracılığıyla serbest bırakılmıştır. Haccac'ın Mekke kuşatması hac dönemine gelince, hac süresince saldırıların durdurulması isteği kabul görmüştür.³⁴

"Müslümanlar arasında çeşitli fitnelere yol açan savaşlardan ve hadiselerden hep uzak durmuştur"³⁵ dense de yönetimler onlardan uzak durmamışlardır. Nitekim İbn Ömer "bir defasında uzun konuşmasıyla ikinci namazını geciktiren Haccac'ı, 'Güneş seni beklemez' diye uyarıyordu. Rivayete göre İbn Ömer'in bu ikazı Haccac'ı çok öfkelenmiştir, hatta bu yüzden ona karşı suikast hazırlamaya bile teşebbüs etmişti. Nitekim 73/693 yılı hac mevsiminde Mina'da bulunduğu sırada, biri elindeki mızrağı onun ayağına düşürüp yaralanmasına sebep olmuştu. Daha sonra hasta yatağında kendisini ziyarete gelen ve bu olaya meydan veren kimseyi ele geçirdiği takdirde öldüreceğini söyleyen Haccac'a İbn Ömer, silah taşınması yasak olan Harem bölgesine silah sokulmasına izin vermek suretiyle bu olaya kendisinin sebep olduğunu söylemiştir.³⁶ Onu yaralayan mızrağın zehirli olduğuna dair rivayetler de vardır."³⁷

Bu hadis ve hâdisede önemli yeri olan Abdullah b. Ömer'in hayatıyla ilgili bu ayrıntıların bilinmesine gerek vardır diye düşünüyoruz. Bir ömre sığan bu değişiklikler durmayacak; fetihler ve buna bağlı değişen gündemler arasında sünnetten sapmalar, kendini fazla hissettirmeden, yaşanacaktır. Fıkhî mezheplerin oluşması ve Kütüb-ü Sitte gibi hadis kaynaklarının belirginleşmesi sürecinde yaşanan hayat tarzı, sabit metinler içinde konumlanacaktır. Hayatın vazgeçilmez unsuru olan değişimden hadis/sünnet de payını alacaktır. "Temel İnsan Hakları Konusunda Sünnetten Sapma Örneği Teşkil Eden Bazı Fıkhî Görüşleri" sorgulayan Polat, 'Evlilikte Eşler Arasında Denklik/Kefâet' şartının konmasına karşın "Cahiliye Araplarını yirmi sene gibi kısa bir zamanda potasında birleştiren İslam'ın, takvadan başka üstünlük kabul etmeyen eşitlik anlayışının, ailedeki eşleri kaynaştırmanın niçin yeterli görülmediğini anlamak zorundayız" diye sorar.

³⁴ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi III* (Emeviler Dönemi), İstanbul, 2012, III/ 26, 55, 60, 75, 83, 111, 138.

³⁵ M. Yaşar Kandemir, Abdullah b. Ömer, *DİA*, İstanbul, 1988, 1/126.

³⁶ Bkz. Buhârî, İydeyn 9.

³⁷ Kandemir, Abdullah b. Ömer, 1/127.

Ardından ‘Kadınların Rızaları Olmaksızın Evlendirilmeleri’ ve ‘Kölelik’le ilgili sünnetten sapma örneklerini³⁸ sıralar.

“Hz. Peygamberin (kadınların mescide gitmeleri hakkında) bu kadar net ifadelerine rağmen onun vefatından kısa bir süre sonra, insanların örfi anlayışları ve eski alışkanlıklarının yeniden ön plana çıkarak, hanımların özgürlüklerini kısıtlama temayülünün kendini göstermeye başladığı anlaşılmaktadır. Hadisin ravisi de olan Abdullah İbn Ömer ile oğlu arasında geçen tartışma bunun göstergesi olup ayrıca bir anlayışı yansıtması bakımından da önemlidir.”³⁹

Hadisin hâdiseye dönüştüğü Abdullah b. Ömer ve oğulları arasında geçen diyalog, ikinci kuşakta meydana gelen değişimi göstermesi açısından önem arz etmektedir. Biz, kadınların akşam, yatsı ve sabah vakitlerinde camiye gidip gitmemesinden çok kuşaklar arası değişikliğe ışık tutan; “sünnetten sapma örneği” teşkil eden, Abdullah b. Ömer ve oğulları arasında geçen hâdiseyi incelemek istiyoruz.

2. Sened ve Metin

Hadis kaynağı olarak, ulaşılabilen ilk/kaynak yani ilk metin önemlidir. Erken kaynak, “En erken yazılı kaynağı ifade eder.”⁴⁰ Suyun, gözünden ilk çıktığında tertemiz olması daha sonra bazı nesnelere suya karışmasıyla suyun saflığını yitirmesi gibi bir düşünceyle, ulaşabildiğimiz ilk kaynağı önemsiyoruz.

2.1. İlk Metin: Ebû Yusuf’un (ö.182/798) el-Âsâr’ında geçmektedir:⁴¹

“أَبُو يُوسُفَ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا) ، «أَنَّ النَّبِيَّ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) رَخَّصَ لِلنِّسَاءِ فِي الْخُرُوجِ إِلَى صَلَاةِ الْعِشَاءِ وَالْأَخْرَةِ» فَقَالَ رَجُلٌ لِابْنِ عُمَرَ: إِذَا يَتَّخِذْنَهُ دَعْلًا، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: أَحَدَيْتُكَ عَنِ النَّبِيِّ (ص) وَتَقُولُ هَذَا؟”

Ebû Yusuf’un(ö.182/798) hocası Ebû Hanife’den (ö.150/767), onun da mürsel olarak Abdullah b. Ömer’den (ö.73/692) rivayet ettiğine göre “Nebi (s.a.s) hanımların akşam ve yatsı namazlarına (Mescide) gitmelerine izin verdi. Adamın biri İbn Ömer’e “O zaman bu izni kötüye kullanırlar!” deyince İbn Ömer: “Ben sana Nebi’den (s.a.s) hadis rivayet ediyorum; sen böyle diyorsun!” diye çıkıştı.

Ebû Yusuf’un hocasından mürsel olarak ettiği bu haber, erken devir hadis edebiyatında normal karşılanır. ‘Haberi veren raviye olan güven, habere güven’i oluşturmaktadır.⁴² Nitekim bu haberin aşağıda müsned haberlerle örtüştüğünü göreceğiz.

³⁸ Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İstanbul, 2014, s. 321, 332, 336.

³⁹ Karacabey, “Hadislerin Metin Tenkidinde Fiilî Sünnete Müracaatın Önemi Bağlamında Kadınların ve Çocukların Camiye Gitmeleri İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”, s. 268.

⁴⁰ Özaşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 206.

⁴¹ Ebû Yusuf, Yakub b. İbrâhim b. Habib el-Ensârî el-Kûfî, *el-Âsâr*, thk. Ebü'l-Vefa, Daru'l Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, t.y. s. 56.

⁴² Bkz. M. Mustafa A'zamî, *İlk Devir Hadis EdEbîyatı*, çev. H. Yavuz, İz, İstanbul, s. 200.

2.2. İlk Merfu' Metin: Hadis usulünün oluşmasından sonra sahih hadisin senesinde kopukluk olmaması şartı aranmıştır. Bu yüzden Ebû Yusuf'un (ö.182/798) aktardığı metnin sahih olmasına rağmen biz bu olguya bağlı olarak daha sonra gelen merfu' bir haberi esas alıyoruz. Ebû Davud et-Tayâlisî'nin (ö.204/819) Müsned'inde geçmektedir:

حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ (ص) قَالَ: «لَا تَغْنَعُوا النِّسَاءَ الْمَسَاجِدَ بِاللَّيْلِ» فَقَالَ ابْنُهُ: بَلَى، وَاللَّهِ لَنَمْنَعُهُنَّ، يَتَّجِدُنَّهُ دَعَا، فَرَفَعَ يَدَهُ فَلَطَمَهُ، فَقَالَ: أُحَدِّثُكَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ (ص) وَتَقُولُ هَذَا⁴³

Ebû Davud> Şu'be> A'meş> Mücahid> İbn Ömer> Nebi. (s.a.s.): Nebi (s.a.s.): "Geceleri hanımların mescidlere gitmesine engel olmayınız" buyurdu deyince oğlu "Vallahi, onlara engel olacağız; yoksa bunu kötüye kullanırlar" dedi. İbn Ömer elini kaldırdı ve (göğsüne) şaplak vurdu; "Ben Allah'ın Elçisinden hadis rivayet ediyorum; sen böyle konuşuyorsun!" Burada hem sözlü hem fiili bir tepkinin varlığı görülmektedir.

Şimdi hadisin sened ve metnine geçebiliriz.

3.3. **Ebû Davud Tayâlisî (ö.204/819)= Süleyman b. Davud, Müsned⁴⁴**

Ebû Davud Tayâlisî > Şube> A'meş> Mücahid> İbn Ömer> Nebi (s.a.s.).

Şimdi, yöntem belirtme açısından, müelliften hadisin kaynağına doğru gidelim.

2.2.1 . Ebû Davud Tayâlisî (ö.204/819)

"İbnu'l-Cârûd künyeli Süleyman b. Davud Tayâlisî, Basra'lı olup h. 200 yılından sonra Esbehan'a gelmiştir. H. 204 yılında, 71 yaşında ölmüştür."⁴⁵

"Şu'be b. Haccâc ve Süfyân es-Sevrî'den hadis rivayet etti. Kendisinden Cerîr b. Abdülhamîd ile Ahmed b. Hanbel, Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, Fellâs, İbn Sa'd, Halîfe b. Hayyât, Abd b. Humeyd gibi âlimler rivayet ettiler."⁴⁶ Şeyhlerinden Hammad b. Zeyd Mizzî'de⁴⁷ geçmektedir.

Arkadaşlarından "Abdurrahman b. Mehdî (ö.198/814): 'Ebû Davud'dan daha çok hadis ezberleyen kişi görmedim' demiştir. Tayâlisî için 'Esdaku'n-Nas' değerlendirmesi yapmıştır."⁴⁸

"Ahmed b. Hanbel, 'sika ve saduk' demiştir. İbn Sa'd 'sikadır, çok hadis rivayet ederdi; bundan dolayı hata etmiş olabilir' demiştir."⁴⁹

⁴³ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd, *Müsned*, Beyrut, thk. M. b. Abdi'l-Muhsin el-Türkî, Dârü'l-Ma'rife, 1999, III/410.

⁴⁴ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, I/9.

⁴⁵ Ebü's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyan Ensari İsfahani, *Tabakatü'l-Muhaddisin bi-İsbahan ve'l-Varidîne Aleyha*, thk. A. Abdülhak Hüseyin el-Beluşi, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1992, II/48.

⁴⁶ Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekr, Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târîhu Bağdad*, thk. Beşşar Avvad Maruf, Dârü'l-Garbi'l-İslami, Beyrut, 2002, X/32.

⁴⁷ Mizzî, Ebü'l-Haccac, Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, *Tehzibü'l-Kemal fî Esmâ'r-Rical*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980, XI/402.

⁴⁸ Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bağdad*, X/32.

“Rivayetleri Buhârî'nin Sahih'i dışında Kütüb-i Sitte'de ve diğer birçok eserde yer almıştır. Zehebî'ye göre Buhârî, Tayâlisî'nin akranı pek çok âlimden hadis öğrendiği için onun rivayetlerine ihtiyaç duymamıştır.”⁵⁰

2.2.2. Şu'be b. el-Haccâc (ö.160/776): “Şu'be b. el-Haccâc, *DİA*'nın ilgili maddesinde “Tebeu't-tâbiîn neslinden muhaddis ve ricâl âlimi” olarak takdim edilmektedir.”⁵¹

“Hakem (b. Uteybe), Katade ve Amr b. Dinar, Hasan Basrî, Said Makburi, Muaviye b. Gurre, Muhammed b. Münkedir, Katade, Mansur, A'meş'den hadis rivayet etmiştir. Kendisinden A'meş, (Süfyan) es-Sevrî, İbn Mübarek, Yahya b. Said, Muhammed b. Cafer Muhammed b. İshak, Yezid b. Zürey', İbrahim b. Sa'd hadis rivayet etmişlerdir.”⁵²

“Ebû Bıstam künyeli Şube b. Haccac sika, me'mun, hüccet ve ashab-ı hadisten biridir.”⁵³

“Süfyan (es-Sevrî)nin Şube, hadiste 'Emiru'l-Mü'minin' dediği rivayet edilmiştir.”⁵⁴

“Abdurrahman b. Mehdi, 'Şube hadiste imamdır' demiştir. Yahya b. Said el-Kattan'ın (ö.198/812) 'Şu'be, ricali en iyi bilen hadisçilerdendi. Bab'lara göre yazılmış kitapları vardı. İbn Ebî Hatim (ö.327/938), Şu'be'nin sika olduğunu söylemiştir. Şâfiî, Şu'be olmasaydı Irak'ta hadis bilinmezdi demiştir. Irak'ta hıfz, sağlamlık, takva ve erdem konularında zamanın ileri gelenlerindendi. (Basra'da) muhaddisleri zayıf ve metruk olmaları yönlerinden ilk araştıran kişidir; bu konuda önderlik yaptı, sonrakiler ona uydu.”⁵⁵

“Kütüb-i Sitte'de yüzlerce rivayeti bulunmaktadır.”⁵⁶

2.2.3. A'meş = Süleyman b. Mihran (ö.148/765): A'meş, yani Ebû Muhammed künyeli Süleymân b. Mihrân el-Kûfî hadis, kıraat ve ferâiz sahalarındaki bilgisiyle tanınan tâbiîn nesline mensup âlim⁵⁷ olarak takdim edilmektedir. A'meş lakabıyla bilinen “Süleyman b. Mihran kıraat, fıkıh ve hadiste âlimdi. Abdullah b. Mesud kıratını okurdu.”⁵⁸

⁴⁹ Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bağdad*, X/32; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal fî Esmâ'r-Rical*, XI/406, 408.

⁵⁰ Halit Özkan, Tayâlisî, *DİA*, Ankara, 2011, XL/189.

⁵¹ İbrahim Hatiboğlu, Şu'be b. el-Haccâc, *DİA*, Ankara, 2010, XXXIX/224.

⁵² Müslim b. el-Haccac, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *Kitâbü'l-Küna ve'l-Esma*, thk. A. M. Ahmed el-Kaşkari, İmadetü'l-Bahsi'l-İlmi bi'l-Camiati'l-İslamiyye, Medine, 1984, I/154; İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.; Kelabazî, Ebû Nasr, Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin el-Buhârî, *Ricalu Sahîhi'l-Buhari*, thk. Abdullah Leysi, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1987, I/354.

⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VII/207.

⁵⁴ Buhârî, Muhammed b. İsmâil, Ebû Abdillâh, *et-Tarihü'l-Kebîr*, Dairetü'l-Meârifî'l-Osmaniyye, I-VIII, Haydarabat, t.y. IV/244; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, I/126; IV/369.

⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, I/11,126; I/127, IV/370; I/163, IV/370; I/127; VI/446.

⁵⁶ İbrahim Hatiboğlu, Şu'be b. el-Haccâc, XXXIX/225.

⁵⁷ Mucteba Uğur, A'meş, *DİA*, Ankara, 1991, III/52.

⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VI/331.

İclî (ö.261/875), “Sikat’ta⁵⁹ zikretmiş, Kufe muhaddislerinden olduğunu kaydetmiş ve h. 149 yılında öldüğünü yazmıştır.” İbn Mencuye (ö.428/1036) Ricalu Sahihi Müslim⁶⁰de “İbrahim Nehaî’den rivayet ettiğini, kendisinden de Ebû Muaviye’nin rivayette bulunduğunu kaydetmiştir. Zehebî (ö.748/1348) ise İbrahim Nehaî’den rivayette bulunduğunu, Ebû Hanife, Evzaî gibi yaşlıları ve Ebû Muaviye’in kendisinden rivayette bulunduğunu kıraat ve hadisteki imamlığına rağmen tedlisle cerh edildiğini; “İbn Mesud hadislerini Ebû Muaviye’nin de A’meş hadislerini en iyi bilen de olduğu”⁶¹ belirtmiştir. Tedlis ile itham edilmesine rağmen rivayetleri Kütüb-i Sitte’de yer almış bir hadis âlimidir. Kendisinden Ebû Muaviye rivayet etmiştir. Bu tarikte sened muttasıl, raviler güvenilir olduğundan; hadis sahih gözükmektedir.

2.2.4. Mücahid b. Cebr (ö.103/721): Hz. Ömer’in hilafeti zamanında (H.21/642) Mekke’de doğmuştur. H.103/721 yılında yine Mekke’de ölmüştür. Birçok sahabeyi dinlemiştir.⁶² Buhârî’ye göre, İbn Abbas, İbn Ömer ve Hz. Ali bunlardandır. Kur’an’ı, İbn Abbas’a otuz kere okuduğunu söylemiştir.⁶³ Daha çok tefsir alanında meşhurdur. Yahya b. Main’e göre, İbn Abbas’ı dinlemiş, kendisinden Süfyan el-Sevrî rivayette bulunmuştur.⁶⁴ İbn Ebî Hâtim (ö.327/938) Yahya b. Main’in ‘sika’ dediğini rivayet ettiği gibi kendisi de ‘sika’ olarak değerlendirmiştir.⁶⁵ İbn Hibban, es-Sikât’ında zikretmiştir.

Yukarıdaki senedin ricalini, sıhhat açısından yeterli gördüğümüzden ve makale boyutunu gözettiğimizden, yeni bir müellifin ricalini incelemeyecek; bu sözleri kimlerin söylediğini irdeleyeceğiz.

3. Kim/Ler Buyurdu⁶⁶/ Söyledi?

Hadis Usûlü kitaplarına baktığımızda hadisler metin bakımından yani sözün ‘Kaynağı Açısından’ kudsî, merfû’, mevkûf ve maktû olarak kısımlara ayrılmaktadır.⁶⁷ ‘Muhabirliğin 5 anahtarından biri olan bu soru ‘Kimler olaya karıştı?’⁶⁸ diye sorulmaktadır. Burada hadisi Hz. Peygamber’den duyan kişi yani sahâbî devreye girmektedir. Hadis,

⁵⁹ İclî, Ebû'l-Hasan, Ahmed b. Abdullah b. Salih, *Tarihü's-Sikat*, Dârü'l-Bâz, 1984, s. 434.

⁶⁰ İbn Mencuye, Ebû Bekr, Ahmed b. Ali Muhmamed el-İsfahanî, *Ricalu Sahihi Müslim*, thk. Abdullah Leysi, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1987, I/265.

⁶¹ Zehebî, Ebû Abdullah, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Müessesetü'r-Risâle, 1985, VI/227-228; VI/226; VI/233; Bkz. Uğur, A'meş, III/54.

⁶² İbn Hibbân, Ebû Hâtim, Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, *Kitâbü's-Sikat*, Dâiretü'l-Maârifil-Osmaniyye, Haydarabad, 1973, V/419.

⁶³ Buhârî, *et-Tarihü'l-Kebîr*, VII/411.

⁶⁴ İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ, Yahyâ b. Ma'în b. Avn el Bağdadî, *Yahyâ b. Ma'în ve Kitâbuhü't-Tarih*, thk. A. Muhammed Nurseyf, Merkezü'l-Bahsi'l-İlmi ve İhyai't-Türasi'l-İslami, Mekke 1979, III/528.

⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VIII/319.

⁶⁶ Öncelikle ‘Kim Söyledi?’ sorusunu Allah ve Elçisi konu olunca ‘Buyurdu’ şeklinde; sahâbe ve tabiûn olunca ‘Söyledi’ olarak farklı tercüme, geleneğimize uygun düşmektedir.

⁶⁷ Nureddin İtr, *Menhecü'n-Nakd*, Daru'l-Fikr, Dımaşk, 1985, s. 321-326; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 131-148.

⁶⁸ A. Rıdvan Bülbül, *Yazılı Anlatım ve Yazı Türleri*, Ankara, 2000, s. 62; Cristopher Browne, *Gazetecinin El Kitabı*, çev. Öykü Coşkun, Ankara, 2001, s. 117.

sözün sahibinin Hz. Peygamber olması durumunda ‘merfû’, sahâbî olunca ‘mevkûf’ ve tâbiûn olması durumunda da ‘maktû’ olmaktadır. Bilginin kaynağı açısından maktû’ denilen tabiun sözünün delil olarak kullanılıp kullanılmayacağı ayrı bir konudur. Nitekim Ebû Hanife’nin (ö.150/767) meşhur “فهم رجال ونحن رجال”⁶⁹ sözü, tabiûn kavlinin hükmüyle ilgilidir. Ebû Hanife’nin yukarıda tabiûn kuşağını kastederek söylediği “onlar nasıl bu zamanın adamıysa, biz de bu devrin insanıyız” derken haklı olabilir. Çünkü kendisi Tebeu’t-tabiîn kuşağındandır. Sonraki asırlarda yaşayanlar aynı cümleyi bu anlamda kullanamazlar.

Burada Abdullah b. Ömer gibi Nebi’nin (s.a.s) izine basarak yürüyecek şekilde sünnetine düşkün olan bir insanın karşılaştığı duruma verdiği tepkinin sertliği, normal karşılanmalıdır. “Ben Allah’ın Elçisinden hadis rivayet ediyorum; sen böyle konuşuyorsun!” ifadesi, tabiûn durumunda olan oğullarının düşüncesinin sünnete uygun olmadığını açıkça göstermektedir. Öyleyse tabiûn sözünün maktû’ hadis sayılmasının anlamı nedir? Nitekim bu hâdise “bir taşla iki kuş vurmak” mantığıyla, çağdaş bir hadis usulü eserinde merfu’, mevkûf ve maktû’ hadise misal verilmiştir.⁷⁰ Bu hâdise ‘sözün kaynağını belli etme noktası’ndan ele alındığında bir sorun gözükmemektedir. Ancak biz, sadece bu sözün hadis/sünnete karşı çıkma olduğu net olduğu için, hadis olma noktasında epistemolojik bir değeri olmadığını düşünüyoruz. Bu haber, yukarıda da görüldüğü üzere, Abdullah b. Ömer’den gelmektedir. Bu hadisin ibn Ömer’in oğullarıyla ilişkisi olmadan ise “muttefekun aleyh” olarak rivayeti yukarıda geçmişti. Biz, İbn Ömer’in oğullarıyla diyalogunu esas alan rivayeti incelerken ‘kuşaklar arası çatışma’ açısından hâdiseyi kayda değer buluyoruz.

İlgili rivayetleri tarihî seyir içinde incelediğimizde, Ebû Yusuf rivayetinde Abdullah b. Ömer’e (فَقَالَ رَجُلٌ لِابْنِ عُمَرَ) “adamın biri” karşı çıkmıştı. Burada adamın kimliği değil de, ne yaptığı vurgulanmıştı. İlk merfu’ rivayette ise bu kişinin ‘İbn Ömer’in oğlu’ olduğu belirtilmişti. Ancak hangi oğlu olduğu konusu başka rivayetlerde geçmektedir. Bu yüzden biz, ‘Kim söyledi?’ sorusu kapsamında rivayetleri ‘söyleyene göre’ gruplandırarak, birleşik bir metin oluşturacağız.

Başlangıçtan H. 3. asrın sonuna kadar, ‘oğlu veya oğullarından biri’ denilen rivayetler şu şekildedir:

⁶⁹ İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahirî, *el-İhkam fî usulî’l-ahkâm*, thk. A. Muhammed Şakir, Daru’l-âfaki’l-cedide, [t.y.], IV/188; Beyhakî, Ebû Bekr, Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali; *el-Medhal ile’s-Süneni’l-kübra*, thk. M. Ziyaurrahman A’zamî, Dârü’l-Hulefa li’l-Kitâbi’l-İslamiyye, Kuveyt, [t.y.] s. 203; Sibt İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Muzaffer, Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu, *İsarü’l-insaf fî asari’l-hilaf*, thk. Nasır Ali Nasır Halifi, Dârü’s-Selam, Kahire, 1987, s.135; ZehEbî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, VI/401.

⁷⁰ Ahmet Yücel, *Hadis Usulü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 36.

3.1. Abdullah'ın Oğulları: Abdullah b. Ömer, birkaç hanımı ve 'birçok oğlu olan'⁷¹ bir sahabidir. Rivayetlere genel olarak baktığımızda, Abdullah'ın bazı oğulları bu konuda babalarına karşı çıkmaktadır. Ebû Davud et-Tayâlisî (ö.204/819) sonrası ulaşabildiğimiz ilk metin Abdurrezzak'a (ö.211/827) aittir:

«أَدْعُوا لِلنِّسَاءِ بِاللَّيْلِ إِلَى الْمَسْجِدِ» (لَا تَمْنَعُوا النِّسَاءَ مِنَ الْخُرُوجِ)⁷² قَالَ (له ابن لعبد الله بن عمر) 73 إِيْنُهُ: وَاللَّهِ لَا نَأْدُنُ لَهُنَّ (لَا نَدْعُهُنَّ يَخْرُجْنَ)⁷⁴ فَيَتَّخِذْنَ ذَلِكَ دَعْلًا (لِحَاجَتِهِنَّ قَالَ فَاَنْتَهَرَهُ عَبْدُ اللَّهِ قَالَ أَفْ لَكَ 75) (قَالَ فَرَبْرَهُ ابْنُ عُمَرَ 76) قَالَ: فَعَلَّ اللَّهُ بِكَ، تَسْمَعُنِي (قَالَ: فَسَبَّهُ وَعَضِبَ)⁷⁷ أَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) ، وَتَقُولُ أَنْتَ لَا 78 (لَا أَفْعَلُ 79) (لَا نَدْعُهُنَّ)⁸⁰ (لَا نَدْعُهُنَّ)⁸¹

(قَالَ لَيْتُ فِي حَدِيثٍ) (وَلَكِنْ 82 لَيُخْرَجْنَ تَفْلَاتٍ) عَلَيْهِنَّ خُلُقَانٌ شَعْنَاتٍ بَعِيْرَ دُهْنٍ)⁸³

Altı çizili olarak verdiğimiz Abdurrezzak metninde lafız farkları (parantez içi) verilmiş olup, Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Müslim (ö.261/874), Ebû Davud (ö.275/889) ve Tirmizi'ye (ö.279/892) aittir.

Abdullah b. Ömer, "Camiye gitmek için izin istediklerinde hanımlara engel olmayınız" deyince oğlu "Vallahi, gitmelerine izin vermeyeceğiz; bunu kötüye kullanırlar!" dedi. Baba Abdullah "üffff beee!" diyerek oğlunu azarladı. "Allah müstehakkını versin!" diyerek ona kızdı: Ben sana "Allah Elçisi buyurdu" diyorum; sen ise 'Hayır! Bırakmayacağız!' diyorsun!"

Abdurrezzak rivayetinde ravi Leys'ten (ö.138/755 veya 148/765) gelen "koku sürünmeden, üzerinde eski elbise olmak" kaydı bulunmaktadır.

Hadis öğretim/öğrenim metodlarından "sema ve kırae" sırasında hadis yorumları yapıldığı⁸⁴ bilinmektedir. Burada ravi Leys'in "Fakat koku sürünmeden çıksınlar; üzerlerinde kokusuz olarak" kaydı Abdurrezzak ve İbn Hanbel'in bir rivayetinde geçmektedir. Daha sonra bu ifade Serrac (313/925)⁸⁵, Ebû Avane (ö.316/928)⁸⁶ ve İbn

⁷¹ Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekr, Ahmed b. Ali b. Sabit, *el-Esmaü'l-müheme fi'l-enbai'l-muhkeme*, thk. İzzeddin Ali Seyyid, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 1997, s. 34.

⁷² Müslim, *Sahîh*, Salât 135 (1/327).

⁷³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, II/145, 127.

⁷⁴ Müslim, *Sahîh*, Salât 135 (1/327).

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, II/127.

⁷⁶ Müslim, *Sahîh*, Salât 135 (1/327).

⁷⁷ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Salât 52 (1/382).

⁷⁸ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, III/147; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, II/49.

⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, II/127.

⁸⁰ Müslim, *Sahîh*, Salât 135 (1/327).

⁸¹ Tirmizî, *es-Sünen*, Sefer 48 (II/459).

⁸² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, II/145.

⁸³ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, III/147.

⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 1/262; Yücel, *Hadis Usulü*, s. 76.

⁸⁵ Serrac, *Hadisü's-Serrac*, II/65.

⁸⁶ Ebû Avane, Yakub b. İshak b. İbrâhim el-İsferayini, *Müstahrecu Ebî Avane*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, 1/395, 396.

Hibban'da (ö.354/965)⁸⁷ benzer lafızlarla tekrarlanmaktadır. Biz bu yorumların sonradan hadisleştiğini düşünüyoruz.

Abdullah b. Ömer'in rivayetlerde adı geçen oğulları "Salim, Bilal ve Vâkîd" olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan hangisi olduğu konusunda rivayetler değişmektedir. Konu hadis edebiyatında tartışılmıştır. İbn Hacer (ö.852/1448): "Buhârî bu hadisi, İbn Ömer'in oğullarıyla münakaşa konusu olmaksızın; sanırım bu isim karışıklığından dolayı kısaca rivayet etmiştir"⁸⁸ diye yorumlar.

Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) Müsned'inde⁸⁹ geçen bir rivayette "Salim veya oğullarından biri" kaydı geçtiğinden; rivayet tamamen devre dışı değildir. Ancak biz bu diyalogda Salim'i "Kim söyledi?" sorusunun muhatabı olarak ele almayacağız. Salim b. Abdulah b. Ömer (ö.106/725), huyu suyu babasına çok benzeyen biri olarak anlatılmaktadır. Bu hâdisenin şahidi ve ravisidir. Bu hadisi rivayeti sırasında da kardeşi Bilal'e işaret etmektedir.

3.2. Bilâl: Müslim'de (ö.261/874) 'Salim' tarafından rivayet edilen bir hadiste, baba İbn Ömer'in fikrine karşı çıkan oğulun 'Bilal' olduğu şu sened zinciriyle rivayet edilmektedir: "Harmele b. Yahya> İbn Vehb> Yunus> İbn Şihab> Salim> İbn Ömer> Nebi (s.a.s.)"⁹⁰

Ahmed b. Hanbel'de (ö.241/855) ise Bilal rivayet zincirinde bulunmaktadır. Bu iki rivayet birleştiren, altı çizili metin Müslim'e ait olmak kaydıyla, şöyle bir metin ortaya çıkmaktadır:

«لَا تَمْنَعُوا نِسَاءَكُمْ الْمَسَاجِدَ (النِّسَاءُ حُطُوطُهُنَّ مِنَ الْمَسَاجِدِ) 91 إِذَا اسْتَأْذَنْتَكُمْ (إِلَيْهَا) 92 قَالَ: فَقَالَ بِلَالُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: وَاللَّهِ لَأَمْنَعُهُنَّ، قَالَ: فَأَقْبَلَ عَلَيْهِ عَبْدُ اللَّهِ: فَسَبَّهُ سَبًّا سَبًّا مَا سَمِعْتُهُ سَبَّهُ مِثْلَهُ قَطُّ وَقَالَ: أَخْبِرْكَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ص (أَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ) 93 وَتَقُولُ: وَاللَّهِ لَأَمْنَعُهُنَّ» 94

Nebi (s.a.s.): "Geceleri hanımların mescidlere gitmek için izin istediklerinde, (mescidlerden istifade etmelerine) engel olmayınız" buyurdu deyince oğlu Bilal, "Vallahi, onlara engel olacağız" dedi. İbn Ömer ona yönelerek- daha önce hiç duymadığım bir şekilde- çok kötü azarladı. "Ben Allah'ın Elçisinden hadis rivayet ediyorum; sen Vallahi, onlara engel olacağız!" diyorsun!

Bilal'in konuşmasında göze çarpan, "فَيَتَّخِذُنَ ذَلِكَ دَعْلًا" = kötüye kullanırlar! (istismar ederler)" gerekçesinin bulunmayışıdır.

⁸⁷ İbn Hibban, Muhammed, *Sahîhu İbn-i Hibban el-Müsnedu's Sahîh ale't-Tekâsîm ve'l-Enva'*, thk. M. Ali Sönmez-H. Aydemir, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2012, II/202.

⁸⁸ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, II/349.

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/43.

⁹⁰ Müslim, *Sahîh*, Salât 135 (1/327).

⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/90.

⁹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/90.

⁹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/90.

⁹⁴ Müslim, *Sahîh*, Salât 135 (1/327).

Daha sonra, bu kişinin Bilal olduğu rivayetleri Serrac (313/925)⁹⁵ ve Ebû Avâne'de (ö.316/928)⁹⁶ tekrarlanmaktadır. Hatta Taberânî (ö.360/971) ve İbn Abdilber (ö.463/1071) gibi daha geç rivayetlerde Bilal, liberal bir davranış sergilemektedir. Kendisinden gelen rivayette: “Ben ailemi engelleyeceğim; dileyen serbest bıraksın”⁹⁷ demek suretiyle, engellenenin şahsından kaynaklanan bir şey olduğu fikrini akla getirmektedir. Fakat İbn Abdilber bu ifadeyi “Sünnetin Fazileti ve Ümmetin âlimlerinin Nebî'nin hadisine karşı bir görüş belirtmesi” başlığı altında ele alır. Yani ona göre yine de burada hadis/sünnete karşı çıkış vardır. Nitekim İbn Hacer (ö.852/1448) de babanın oğluna bu denli kızmış olmasını “İşin sırrı, Bilâl'in hadise, kendi görüşüyle karşı çıkmış olmasıdır”⁹⁸ diye açıklar.

“Bilal, Abdullah'ın oğludur; annesi cariyedir.”⁹⁹ İclî, “Medine'li bir tabîî olup, sikadır” demiştir.¹⁰⁰ Buhârî, babasından, “Kadınları, mescidini imkânlarından mahrum etmeyiniz” hadisini rivayet etmiştir.¹⁰¹ Ebû Zür'a, sika demiştir.¹⁰²

İbn Ömer, “oğlu Salim'in ismini koyarken Ebû Huzeyfe'nin mevlası Salim'in adını, Vâkîd'in adını koyarken de Vâkîd b. Abdullah'ın adını esas aldığı”¹⁰³ söylemiştir. Salim ve Vâkîd isimlerini koyarken bazı kişilerin ismini gözettiği hesaba katılırsa, Bilal ismini de Bilal-i Habeşî'yi (ö.20/641) düşünerek koyduğu söylenebilir.

İbn Abdilber (ö.463/1071), karşı çıkan oğulun Bilal olduğunu bizzat Bilal'in ağzından rivayet eder.¹⁰⁴

Hatîb el-Bağdadî (ö.463/1071) “Abdullah b. Ömer'in birçok oğlu vardı. Bu hadiste hâdiseye sebep olan Bilal'dir. Kanıtı da Salim'den (ö.106/725) gelen rivayettir”¹⁰⁵ der.

İbn Hacer ise, “Bu hadisenin içindeki kişilere bakınca, Bilal kendi rivayeti ve kardeşi Salim'in 'Bilal' deyişine bakılırsa, karşı çıkanın Bilal olduğunu tercih etmek gerekir.”¹⁰⁶

⁹⁵ Serrac, *Hadisü's-Serrac*, II/67.

⁹⁶ Ebû Avane, Yakub b. İshak b. İbrâhim el-İsferayini, *Müstahrecu Ebî Avane*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, 1/395.

⁹⁷ Taberânî, *Mucemu'l-Kebîr*, thk. A. Abdulmecid es-Silefî, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire, 1994, XII/326; İbn Abdilber, Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlih*, thk. Ebû'l-Eşbal ez-Züheyri, Dâru İbni'l-Cevzî, Demmâm, 1994, II/1208.

⁹⁸ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, II/348.

⁹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, V/157.

¹⁰⁰ İclî, *Tarihü's-sikat*, s. 87.

¹⁰¹ Buhârî, *et-Tarihü'l-Kebîr*, II/107.

¹⁰² Mizzî, *Tehzibü'l-Kemal fî Esmâ'ir-Rical*, IV/296.

¹⁰³ Abdilber, Ebû Ömer, Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî, Nemerî, *et-Temhid lima fi'l-Muvatta mine'l-meani ve'l-esanid*; thk. Mustafa b. Ahmed Alevi-M. AbdülkEbîr Bekri, Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, Magrib, 1387, IX/208.

¹⁰⁴ İbn Abdilber, Ebû Ömer, Cemaleddin, Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlihi [ve ma yenbagi fî rivayetihi ve hamlihi]*, thk. Ebû'l-Eşbal ez-Züheyri, Dâru İbni'l-Cevzî, Demmâm, 1994, II/1208.

¹⁰⁵ Hatîb el-Bağdadî, *el-Esmâ'ü'l-mübheme fi'l-enbai'l-muhkeme*, s. 34.

¹⁰⁶ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, II/348.

Biz de Bilal olduğuna inanmakla birlikte hadisenin Vâkıd'la da gerçekleşmiş olabileceğini düşünüyoruz.

3.3. Vâkıd: Vâkıd'la ilgili haber, H. III. yüzyıl sonuna kadar esas aldığımız eserlerden sadece Müslim'de geçmektedir:

«انذنوا للنساء بالليل إلى المسجد» قَالَ ابْنُ لَه: يُقَالُ لَهُ وَاقِدٌ: إِذْنٌ يَتَّخِذُهُ دَعْلًا. قَالَ: فَضَرَبَ فِي صَدْرِهِ وَقَالَ: أُحَدِّثُكَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَتَقُولُ: لَا¹⁰⁷

Nebi (s.a.s.): “Geceleri hanımların mescidlere gitmek için izin istediklerinde, engel olmayınız” buyurdu deyince Vâkıd denilen oğlu “ O zaman verilen izni kötüye kullanırlar ” dedi. İbn Ömer göğsüne (şaplak) vurarak: ‘Ben Allah’ın Elçisinden hadis rivayet ediyorum; sen hayır!’ diyorsun!’ dedi.”

Burada gerekçe olarak verilen iznin istismar edileceğinin ileri sürüldüğünü görüyoruz. Bu ise hâdisenin farklı olduğunu gösterebilir.

Vâkıd, Abdullah’ın oğludur; annesi Safiye’dir. Abdullah adlı bir oğlu vardır. Babasından önce, ihramlıyken ölmüştü; kefenini babası biçmiş, cenazesini kaldırmıştır.¹⁰⁸

İbn Ömer’in, oğlunun adını koyarken Vâkıd b. Abdullah el-Yerbû’ünin adını koyduğunu söylemiştik.

H. Ömer’in hilafeti döneminde evlenmiştir.¹⁰⁹ Ölüm yılı konusunda kaynaklar susmaktadır. Abdullah b. Ömer’in bir haccı sırasında olunca, geniş bir zaman dilimini içine almaktadır.

“Vâkıd adı rivayette geçtiğine göre, Bilal ve Vâkıd’ın her ikisinin de karşı çıkmış olmaları ve hadisenin iki ayrı ortamda gerçekleştiğini düşünmek mümkündür. Çünkü İbn Ömer’in karşılık vermesi de her bir olayda farklıdır. Mesela Müslim rivayetinde “hiç görülmediği bir şekilde kızıp azarladı” geçmektedir. Taberânî rivayetinde bu kızgınlığın, üç kere “Allah müstahakkımı versin! “Öfff!” deyip ve göğsünden iterek¹¹⁰ gerçekleştiği rivayet edilmektedir.

Sonuçta, “adamın biri, oğullarından biri, Bilal veya Vâkıd”; bu rivayetin oluşturduğu fikre itiraz etmektedir. Sünnete düşkün olan İbn Ömer de buna tepki vermektedir. Burada asıl olan, Nebi (s.a.s.) öldüğünde genç sahabe olan İbn Ömer daha hayatta iken bu rivayete karşı çıkacak ölçüde bir düşünce değişikliğinin meydana gelmiş olmasıdır.

¹⁰⁷ Müslim, *Sahih*, (Salât 135) 1/327.

¹⁰⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, V/157.

¹⁰⁹ Şevkanî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani, *Neylü’l-evtâr şerhu Münteka’l-ahbar*, thk. İsamuddin es-Sababatî, Daru’l-Hadis, Mısır, 1993, IV/51.

¹¹⁰ İbn Hacer, *Fethü’l-Bârî*, II/348.

4. Nerede Ve Ne Zaman Söyledi?

“Ne buyurdu/söyledi?” sorularının da yukarıda oluşturduğumuz ‘birleşik metin’de cevaplandığını gördük. Ancak ‘nerede ve zaman?’ sorularının da cevaplanması olarak kabul edersek, olaylar Medine’de meydana gelmiştir. Çünkü İbn Ömer ve oğulları Medine’de oturmaktadırlar. Ancak asıl soru ‘Ne zaman söyledi?’ olmalıdır. Çünkü Medine gibi hicret yurdu, İslam’ın geleneklerini oluşturmasında asıl mekân, Hz. Peygamber gözetiminde yetişen sahabenin yaşayıp çoluk çocuğa karıştığı bir yerde, böyle bir değişikliğin gerçekleşmesi ‘değişmeyen tek şeyin değişmek olduğu’nu ortaya koymaktadır.

‘Ne zaman söyledi?’ sorusunu cevabı, ulaşabildiğimiz rivayetlerde bulunmamakta; Ahmed b. Hanbel’den (ö.241/855) gelen başka bir rivayette bir ipucu bulunmaktadır:

عن عبد الله بن عمر أن النبي ص قال : لا يمتنع رجل أهله أن يأتوا المساجد فقال بن لعبد الله بن عمر فإنا نمنعهم قال عبد الله أحدثك عن رسول الله ص وتقول هذا قال فما كلمه عبد الله حتى مات.¹¹¹

Burada “Abdullah, ölene kadar konuşmadı” cümlesi, diğer rivayetlerde geçmemektedir. Bütün rivayetler Mücahid kanalıyla gelmektedir. Bu rivayet, Mücahid’den rivayet edenlerden İbn Ebî Necih’ten geldiğine göre, ilk bakışta onun kanaati olarak gözükmemektedir. İbn Hacer (ö.852/1448) “Haber doğruysa, bu olaydan kısa bir süre sonra oğullarından birinin öldüğü düşünülebilir”¹¹² demektedir. Bu durumda karşı çıkan oğlunun Vâkıd olması veya kısa bir süre sonra İbn Ömer’in ölmüş olması ihtimalleri devreye girmektedir. Çünkü küs olmak/kalmak, eşlerini namaza göndermekten daha ağır bir sorumluluk gerektirmektedir.

Vâkıd, daha babası hayatta iken öldüğüne göre, hâdisenin Muaviye (ö.60/680) döneminde gerçekleştiği düşünülebilir.

Ölenin İbn Ömer olduğunu düşündüğümüzde (ö.73/692) Yezid devrine de sarkabilir.

Yukarıda ravi olarak bilgi verdiğimiz Mücahid b. Cebr (ö.103/721) de hâdisenin şahidi olarak geçmektedir. Ancak onun ölüm tarihi geç olup, hangi tarihte duyduğu konusunda da bir ipucu bulunmamaktadır.

Abdullah, sahabenin küçüklerinden olan ama 70 yılı aşkın bir ömür yaşayarak her iki devri de gören biridir. Nebi (s.a.s.) sonrası meydana gelen, adına ‘fitne’ denilen hâdiseleri görmüş; değişimlere tanık olmuştur. Şüphesiz kadınların mescide gönderilmemesi konusu, haram ölçeğinde bir iş değildir. Ancak kendi çocukları bile Yüce Allah Elçisi’nin (s.a.s.) önünü açmak istediği ‘kadın-cami ilişkisi’nde olumsuz tavır sergilemişlerdir.

¹¹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/36.

¹¹² İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, II/349.

5. Neden/ Niçin/ Niye Buyurdu/Söyledi?

Hadis Usulünde ‘sebebu vurud’ başlı başına bir ilim çeşitidir. Biz bu makalede, “Kadınlarınızın geceleyin camiye gitmelerine izin verin” hadisinin Yüce Allah Elçisi (s.a.s.) tarafından buyurulması üzerinde durmuyor; hadisin sahabî dönemi rivayet safhasını inceliyoruz. Sahâbî’nin bir hadisi hangi hâdiseye bağlı olarak rivâyet etmesi ‘Niçin?/Neden?’ sorusu kapsamına girer.

Bu konuya değinen Ebû Şehbe (ö.1982) der ki: “İşin doğrusu, sebab-i vurûd, Nebî’nin (s) hadisi söylemesine neden olan şeydir. Daha sonra sahâbînin herhangi bir münasebetle bu hadisi bir şeye delil getirmek için rivâyet etmesi, sebab-i vurûd sayılmaz. Buna sebebu zikr denilir. Mesela, sahâbînin (r.a.) bu hadisi söylemesinin sebebi deriz.”¹¹³ Bu yüzden hadisin sahabe döneminde rivayetini hadisin rivayet edilme sebebi olarak ele alacağız. Alt-başlığımız bu çerçevede atılmış olacaktır.

5.1. Hadisin Sebebu Zikri

Yukarıda Abdullah b. Ömer’in herhangi biriyle veya adı geçen oğullarıyla diyalogunu inceledik. Hâdis ilk ve tek gibi gözükse de öyle değildir. Aynı hâdis, yine tabiûn kuşağından İbn Sirîn’e(ö.110/728) mal edilir. İbn Sirîn adamın birine bir hadis rivayet eder. Adam ‘falan şöyle diyor, filan böyle diyor’ diye görüş beyan edince, “Ben sana Nebî’den (s.a.s.) hadis rivayet ediyorum; sen ise ‘falan şöyle diyor, filan böyle diyor’ diyorsun. Seninle asla konuşmayacağım”¹¹⁴ diyerek tavır koyar.

Esasen biz Abdullah’ın bu sözü laf olsun diye söylediğini düşünmüyoruz. Sebepsiz yaprak kıpırdamadığı gibi, bir söz de durup dururken söylenmez. İbn Ömer’i bu sözü söylemeye; hatırlatma yapmaya veya uyarmaya sevk eden, arka planda bir şey olmalıdır. Bu da yeni kuşakların hanımlarını mescide gönderme konusunda istekli olmamaları olabilir. Neticede İbn Ömer, bir hatırlatma yapmak zorunda kalmıştır. Bize göre bu isteksizlik, hâdisenin arka-planıdır. Abdullah’ın birilerini -oğulları da olsa- uyarma ihtiyacı hissettiği ve bu sözü sarf ettiğini düşünüyoruz. Bu durum ise, genelde yeni nesillerin özelde gelinlerinin kocaları tarafından camiye gitmelerine sıcak bakılmaması olabilir.

5.2.2. Hadis İmamlarının Bu Rivâyete ‘Fıkhu’l-Hadîs’ Açısından Yaklaşımları

Ale’l-ebvâb türünde yazılmış eserlerde hangi kitab ve babda, bir konuda ele alınış şekillerini önemsemekte, bu yerleştirme işini ‘yorum’ kabul etmekteyiz. Ancak bu kitaplarda “İdeolojik Okumalar da bulunmaktadır. Sünen ve Cami türü eserlerden kimisinin mukaddimelerinde, kimisinin de çeşitli bölüm veya bablarında, hem fakîhlere,

¹¹³ Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-Vasît fi Ulûmi ve Mustalahi’l-Hadîs*, Cidde, 1983, s. 468; Konuyu bir hadis ölçeğinde inceleyen bir makale için bkz. Mustafa Işık, Sebebu Zikri’l-Hadîs Bağlamında “Men Kezebe Aleyye” Örneği, *Kayseri İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014 / 1, sayı: 18, s. 7-32.

¹¹⁴ Darimî, Ebû Abdillâh b. Abdirrahman et-Temimî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınevi, İstanbul, 1992, I/97.

hem de kelamî fırkalara ya bab başlıklarıyla, ya da naklettikleri rivâyetlerle tepkiler dile getirilmiştir. Darimî, Muslim ve İbn Mâce'nin Mukaddimleri ile Kütüb-i Sitte'de görülen İman, Sünne, Tevhid, İ'tisam, İlim, Hıyel, Kader vb. bölümlerde bir taraftan hadisçilerin kendi görüşlerini ifade eden rivâyetler yer alırken diğer taraftan hasımların görüşlerinin yanlışlığı ortaya konulmuştur. Re'y aleyhinde varid olan haberler ile fırkalarla ilgili birçok rivâyet böyledir. Hadisler, Ehl-i Hadisin elinde adeta silah olarak kullanılabilmiştir. Bu anlamda bir hadisleşmeden bahsetmek mümkündür¹¹⁵ denilmektedir. Bu durumda, ilgili haberin konu başlıklarında nasıl kullanıldığına bakalım:

Yukarıda görüldüğü üzere, Abdurezzâk'ın Musannef'inde, Müslim'in Sahih'inde ve Tirmizî'nin Sünen'inde bulunmaktadır. Ebû Davud'un ise Namaz kitabı'nın 'kadınların cemaate katılması' babında¹¹⁶ geçmektedir. Yani bu kaynaklarda hâdis, hadis/sünnete karşı çıkış olarak incelenmemiştir. Ancak bazı eserlerde 'hadis/sünnete saygı duyma ve karşı tavır alma' konularında değerlendirilmiştir. Mesela, Darimî'nin (ö.255/868) es-Sünen'inde, (بَابُ تَعْجِيلِ عُقُوبَةِ مَنْ بَلَغَهُ عَنِ النَّبِيِّ صَ حَدِيثٌ فَلَمْ يُعَظِّمَهُ وَلَمْ يُوقِرْهُ) = Nebi'den (s.a.s.) kendisine hadis ulaşan kimsenin, hadise saygı göstermemesi halinde; hemen cezalandırılması¹¹⁷ konusunda geçmektedir.

İbn Mâce'nin Sünen'inde, (بَابُ تَعْظِيمِ حَدِيثِ رَسُولِ اللَّهِ صَ وَالتَّغْلِيظِ عَلَى مَنْ عَارَضَهُ) = "Allah Elçisi'nin (s.a.s) hadisine saygı ve ona karşı çıkana sert davranma"¹¹⁸ konusunda zikredilmiştir.

Beyhakî (ö.458/1065) Şuabu'l-İman'ında, (تعظيم النبي ص واجلاله وتوقيره) = "Nebi'ye (s.a.s.) saygı ve onu yüceltip ululama"¹¹⁹ konusunda ele alınmıştır.

İbn Abdilber'in (ö.463/1071), Câmiu beyânî'l-ilm'inde (بَابُ فَضْلِ السُّنَّةِ وَمُبَايَنَاتِهَا لِسَائِرِ أَقْوَالِ) (عُلَمَاءِ الْأُمَّةِ) = "Sünnetin Fazileti ve Ümmetin öteki âlimlerinin bu sözlere karşı çıkması"¹²⁰ babında değerlendirilmiştir. İbn Abdilber'in vurgusu, Sahabe, Tabiûn vb. kuşaklardan âlim kimselerin, Nebi'nin (s.a.s.) görüşüne rağmen görüş ileri sürmelerini belirtmektedir.

İlgili başlıklara baktığımızda bu hadiste geçen hâdisenin 'hadis/sünnete karşı tavır alma' vurgusu bulunmaktadır. Şüphesiz bu, ilk tavır alma haberi bu değildir. Sahabe döneminde bu çeşit karşı çıkışlar bulunmaktadır. Özellikle bu andığımız konu başlıklarında benzer haberler bulunmaktadır.

Dârimî'nin Mukaddimesi'nde aynı hâdisenin, tabiûn kuşağından İbn Sirîn'e (ö.110/728) mal edildiğini söylemiştik. Ancak Abdullah b. Ömer gibi hadis/sünnete

¹¹⁵ Bünyamin Erul, 'Hadislerin Anlaşılması Meselesi'= (İslam Geleneğinde Hadisleri Farklı Okuma Biçimleri), DİA, Ankara, 2004, s.105, 109.

¹¹⁶ Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, *es-Sünen*, İstanbul, 1992, (Salât 52), 1/382.

¹¹⁷ Darimî, Ebû Abdillâh b. Abdîrrahman et-Temimî, *es-Sünen*, İstanbul, 1992, 1/96, 97.

¹¹⁸ İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, İstanbul, 1992, (Mukaddime 2)1/6, 8.

¹¹⁹ Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, thk. A. Abdulhamid Hamid, Mektebetü'r-Rüşd, I-XIV, Riyad, 2003, 3/113;

¹²⁰ İbn Abdilber, *Câmiu beyânî'l-ilm*, II/1208.

düşkün birinin bu tavrı başkalarından değil de oğullarından görmüş olması konuyu daha önemli hale getirmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu hâdise Medine’de meydana gelmekle birlikte hangi tarihte olduğu belli değildir. Hz. Ömer’in ölümünden sonra ve Abdullah’ın ölümünden önceki bir zaman diliminde gerçekleşmiş olmalıdır. Bu da ‘bir nesil/kuşak’ demektir. Bu nesil tabiûn kuşağıdır.

Hadis Usûlü’nde Tabiûn kuşağının sözlerinin (maktû) hadis sayılması, sahabeden duydukları sözleri, gördükleri davranışları aktarmaları yani ‘kültür taşıyıcı’ olmalarından kaynaklanmaktadır. Yoksa yaşadıkları çağın algısı olarak oluşan kendi düşünceleri değildir. Burada sahabî baba ile oğul tâbiûnun çelişen fikir ve davranışları bize göre, maktû hadis kavramına girmemelidir. Çünkü oğullar, rivayete ters düşen ve kendi kuşaklarının algısı olan bir fikri savunmaktadırlar.

Hz. Osman’ın ölümünden sonra dillendirilen ‘fitne’ kavramıyla toplumda büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Hz. Ali ve Hz. Aişe’nin taraflığında meydana gelen çatışmalar, Hz. Ali-Muaviye çatışması ve toplumda bunların ortaya çıkardığı çalkantılardan herkes etkilenmiştir. Abdullah b. Ömer’le (ö.73/692) oğulları arasında meydana gelen kuşak çatışması; yeni kuşağın kendi düşüncelerine göre hareket etmeleri bunun somut örneği sayılmalıdır. Nitekim yukarıda İbn Ömer’den zikrettiğimiz “Biz Nebi (s.a.s.) zamanında, hakkımızda vahiy inmesinden korktuğumuz için, kadınlar hakkında ileri-geri konuşmaktan çekinirdik. Nebi (s.a.s.) ölünce biz de kadınlar gibi çok ve de rahat konuşmaya başladık” sözü bu değişimin sahabe kuşağındaki ayak sesleridir.

“Karizma terimi sosyolojiye Weber (ö.1920) tarafından dahil edilmiştir.” “Karizma kavramı bizi, bütün din önderlerinde, kurucularında ve peygamberlerde mevcut olduğuna inanıldığı için ilgilendirmektedir. Bunların içinde ilahi varlıkla ilişkisi sadedinde müstesna bir yeri olan peygamberler, Weber’in işaret ettiği gibi, şahsında karizmayı toplayan ve kullanan insanlardır. Ayrıca peygamberlerin, diğer dini otorite tipleri arasında müstesna bir yeri vardır. Şu halde bir peygamberin karakteristik özelliği, onun bir karizmaya sahip olmasıdır. Karizma, ilahi varlıkla (Tanrı’yla) aniden gerçekleşen bir yakınlığı içerir.”¹²¹ İşte bu yakınlık Nebîlik ya da Elçilik, tek kelimeyle Peygamberlik olup, karakteristik özellikleri bellidir.

Übeyy b. Ka’b (ö.19/640)“Rasûlullah (s.a.s.) ile beraber iken yüzümüz tek yöne bakıyordu. Ölünce, şuraya buraya bakar olduk” dediğinde Nebi’nin (s.a.s.) ölümü üzerinden henüz 10 yıl geçmiştir. Bu durum, sahabenin Yüce Allah Elçisi’nin (s.a.s.) huzurundayken taşıdığı duyguları huzurdan ayrılınca kaybetmesinden ayrı bir şeydir.

¹²¹ Akyüz, Niyazi-Çapcıoğlu, İhsan, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Ankara, 2011, s. 230, 234.

“İslam’ın kadınlara verdiği hakların Hz. Peygamber’den sonraki dönemlerde kesintiye uğradığı genellikle kabul edilen bir husustur. Hz. Ömer’in oğlu Abdullah’ın ‘Biz Hz. Muhammed döneminde hakkımızda ayet iner endişesiyle kadınlarımıza bir şey diyemez olmuştuk. Onun vefatından sonra kendimizi daha serbest hissetmeye başladık’ sözü, bunun belirgin bir kanıtı sayılabilir.

Hız. Aişe’nin (ö.58/680) “Rasulullah, kadınların kendisinden sonra neler çıkardıklarını görseydi, İsrailoğullarının kadınları engelledikleri gibi, onların mescidlere çıkmasını engellerdi” sözü, kadınlar cihetinde meydana gelen değişimin hangi düzeyde olduğunu göstermektedir.

Ebû Said Hudrî’nin (ö.74/693) “Allah Elçisi’ni gömüp, kabrinin toprağından elimizi çeker çekmez gönüllerimizdeki düşünceler değişti” sözü, toplumda meydana gelen değişikliğin habercisi sayılabilir.

“Karizmatik liderin ölümünden sonra dinî grubun seyri” şöyle anlatılır: “Din kurucusunun ya da ilahi mesajın aracısının ölümü bu grupların hayatında bir dönüm noktasıdır. Çünkü karizmatik grup, yeni dini iman edenleri bir arada tutan merkezi şahsiyeti, dini kuran/onun esaslarını koyan ya da tebliğ eden varlığı kaybetmiştir. Onun ölümü grubun yapısında önemli değişmelere yol açacaktır. Bu aşamada dini kurana en yakın olan, onun en çok güvendiği ve samimi olduğu kişi veya kişiler, ilk tehlike ve güçlüklerle karşılaştığında fedakârlık ve feragat gösterenler, daha fazla göz önünde olur. İşte onlardan biri din kurucusunun grupta yerine getirdiği fonksiyonu üstlenir. Fakat onlar bile karizmatik şahsiyetin yerini dolduramaz, onun fonksiyonunu hiç bir zaman tam anlamıyla yerine getiremez. Çünkü merkezi şahsiyet gruptaki bu vazgeçilmez konumunu karizmasına borçludur. Gruba gönül verenler de onun bu karizmasıyla cezp edilmiştir. Zamanla, merkezi şahsiyetin yerine gruba önderlik edenler de ölümlerle gruptan ayrılınca grup bağı artık grubun tamamını ilgilendiren maddi unsurlara, yani din teorisine, yeni dinin inanç esaslarına, ibadet ve tören şekillerine, sonra da örgüt şekillerine dayanmaya başlar”¹²² kaydı, yaşanan hâdiselerle örtüşmektedir.

Ümmü Seleme’nin, “Resûlullah (s.a.s) zamanında insanlar namaza kalktıklarında hiçbirisinin gözü kendi ayaklarının ucundan öteye, öldüğünde secde mahallinden öteye geçmezdi. Ömer devri kiblede sapmazken Osman’ın devrinde, fitne neticesinde insanlar artık sağa sola bakar oldular” sözü sanki dönemin sosyolojik değerlendirmesinin özeti gibidir. Nitekim çağdaş düşünür Sezai Karakoç şöyle demektedir: “Peygamber ödevini tamamlayıp dünya aynasından çekilince, insanlar, yeni yeni yorumlar ve eklemelerle tekrara eşyanın karanlığına, evrenin aczine bırakıverirler kendilerini, ışıktan rahatsız olmuşlardır sanki. Sanki karanlığı özlemişlerdir.”¹²³ İslam Hukukçusu Erdoğan ise, “Sünnetin günümüze taşınması” konusunda, ‘Hazır vahiy döneminin sonunda ulaşılan

¹²² Akyüz-Çapcıoğlu, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, s. 247.

¹²³ Sezai Karakoç, *Kıyamet Aşısı*, İstanbul, 1974, s. 92.

seviyenin beşer seviyesinin ulaşabileceği en son kemal mertebesi kabul edilmesi'ni sünnette meydana gelen sapmanın sebepleri arasında sayar. Ayrıca "Rasûlullah'ın yapmadığını yapmama düşüncesinin aşılması" gerektiğini söyler: "Rasûlullah (s.a.), toplumu oluşturan sosyal tabakalara el atmış ve bütün insanların kardeş ve Âlemlerin Rabbi huzurunda eşit olduğu inancını inancını yerleştirmek istemişti. Amaca ve vakiya baktığımızda Rasûlullah'ın (s.a.) bu yolda attığı adımların 'ıslah çalışmalarının başlangıcı' mahiyetinde olduğunu söyleyebiliriz. Kölelik ve kadınların durumu hakkındaki hadisleri bu bağlamda ele almamız mümkündür."¹²⁴ Ancak fiilî durumun vahyin son noktası olduğu düşünülmüş; Rasûlullah'ın (s.a.) yapmadığını yapmama düşüncesinin aşılamamış olduğunu belirtmiştik.

Sadece iki kuşak içinde ele aldığımız bu hâdise ve bu hadis, içeriği 'kadınların mescide gitmelerine engel olunmaması' olsa da, toplumda kısa zamanda meydana gelen değişikliği göstermesi açısından önem arz etmektedir. 'Kadınların mescide gitmelerine engel olunmaması' konusunda pek çok makale yazılmıştır.¹²⁵ Tarih boyunca bunun dinî gözüken ancak iktisadî, cinsiyet algısı, sosyolojik vb. farklı sebepleri bulunmaktadır. Hz. Ömer döneminde devlet kurumlaşırken başşehir Medine bu değişim ve gelişimden payını aldığı; Müslümanların kanaat toplumundan refah toplumuna geçtikleri söylenmişti. Nitekim Abdullah'ın vefatında oğullarından sadece birine düşen mirasın 100.000 dirhem olduğu kaydedilmektedir. Değişim sürecinde bu refahın kişilerde (kadın-erkek) meydana getirdiği değişiklik hesaba katılmalıdır. Örtünmek için giyinen kadının güzel görünmek için giyinmesi, varlığını hissettirmek için koku sürünmesi her devirde mevcut olup, zamanımızda 'moda' kavramı içinde ele alınmaktadır.

Değişmeyen tek şeyin değişmek olduğunu konu alan sosyoloji branşında olanlar hadis alanına, hadis alanındaki akademisyenler sosyolojik bakış açısına yabancı kalmaktadırlar. Ortak projelerin olmayışı, gerçekleşmesinin zorluğunu ortaya koymaktadır. Her iki branşta performans gösterecek akademisyen olmak ise daha zor bir iş olarak gözükmektedir.

Biz değişime değil; değişimin olumsuz yönde seyrine karşıyız. Kaçınılmaz olan sosyal değişmeyi tetikleyen nedenler vardır. Bunların hepsi sonuçta dinî kılığa bürünüp ortaya çıkmaktadır. Sonraki kuşaklar bu tarihî olguyu dinî sanmakta; meydana gelen eksen sapması dinin yerini almaktadır. Böylece "Sünnetten sapma örneği" olan bir hâdise, sünnet olarak algılanabilmektedir.

Yüce Allah Elçisi'nin (s.a.s.) sünnet ve hadisi ortada iken, Medine gibi hadis/sünnetin merkezi bir şehirde, Abdullah b. Ömer gibi Rasûlün sünnetine uyma konusunda titizliği bilinen birinin çocuklarında ortaya çıkan bu değişikliğin hesaba katılması halinde Hicaz dışında Kahire, Şam, Bağdat gibi farklı coğrafyalarda daha büyük

¹²⁴ Erdoğan, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, s. 285, 277.

¹²⁵ Bir dizi makale için bkz. *Cami, Kadın ve Aile*, DİB, 2013; İSAM, İlahiyat Makaleler Veri tabanı.

değişikliklerin meydana gelmesi yadırganamaz. Ancak bizim vurgulamak istediğimiz şey, kaçınılmaz olan sosyolojik değişmelerin hadis/sünnetin ruhundan kopmuş halinin, din sanılmamasıdır.

Kaynakça

- A'zamî, M. Mustafa, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, çev. H. Yavuz, İz, İstanbul, 1993.
- Abdurezzâk b. Hemmam, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman Azamî, Meclisu'l-İlmî, Pakistan, 1972.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Çağrı, İstanbul, 1992.
- Akyüz, Niyazi-Çapcıoğlu, İhsan, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Ankara, 2011.
- Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi II (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, İstanbul, 2013.
- Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi III (Emeviler Dönemi)*, İstanbul, 2012.
- Bardakoğlu, Ali, "Cahiliyye Döneminde Kadın", Sosyal Hayatta Kadın, Hazırlayanlar: Dr. İsmail Kurt-S. Ali Tüz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Beyhakî, Ebû Bekr, Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübra*, thk. M. Ziyaurrahman A'zami, Dârü'l-Hulefa li'l-Kitâbi'l-İslamiyye, Kuveyt, [t.y.]
- Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, thk. A. Abdulhamid Hamid, Mektebetü'r-Rüşd, I-XIV, Riyad, 2003.
- Browne, Cristopher, *Gazetecinin El Kitabı*, çev. Öykü Coşkun, Ankara, 2001.
- Buharî, Ebû Abdullah, Muhammed b. İsmail, *Sahih*, Çağrı, İstanbul, 1992.
- Buharî, *et-Tarihü'l-Kebîr*, Dairetü'l- Meârifî'l-Osmanîyye, Haydarabad, t.y.
- Bülbül, A. Rıdvan, *Yazılı Anlatım ve Yazı Türleri*, Ankara, 2000.
- Darimî, Ebû Abdillâh b. Abdirrahman et-Temimî, *es-Sünen*, Çağrı, İstanbul, 1992.
- Ebû Avâne, Yakub b. İshak b. İbrâhim el-İsferayini, *Müstahrecu Ebî Avane*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1998.
- Ebu Davud et-Tayâlisî, Süleyman b. Davud, *Müsned*, Beyrut, thk. M. b. Abdî'l-Muhsin el-Türkî, Dârü'l-Ma'rife, 1999.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, *es-Sünen*, Çağrı, İstanbul, 1992.
- Ebu Yûsuf, Yakub b. İbrâhim b. Habib el-Ensârî el-Kufi, *el-Âsâr*, thk. Ebü'l-Vefa, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-Vasît fî Ulûmi ve Mustalahi'l-Hadîs*, Cidde, 1983.
- Ebü's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyan Ensârî İsfahanî, *Tabakatü'l-Muhaddisin bi-İsbahan ve'l-Varidine Aleyha*, thk. A. Abdülhak Hüseyin el-Beluşî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1992.
- Erdoğan, Mehmet, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, İstanbul, 2014.
- Ertürk, Mustafa, Hadis Metinlerinin/Sünnetin Yeniden Okunmasında /Yorumlanmasında Bir Yöntem Olarak "Hz. Peygamber Şimdi Yaşasaydı/Görseydi" Söylemine Kısa Bakış (Tarihî ve Güncel Değeri) Dinî ve Felsefî Metinler Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu, İstanbul, 2012.

- Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekr, Ahmed b. Ali b. Sabit, *el-Esmaü'l-mübheme fi'l-enbai'l-muhkeme*, thk. İzzeddin Ali Seyyid, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 1997.
- Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bağdad*, thk. Beşşar Avvad Maruf, Dârü'l-Garbi'l-İslami, Beyrut, 2002.
- Hatiboğlu, İbrahim, Şu'be b. el-Haccâc, *DİA*, Ankara, 2010.
- Humeydî, Abdullah b. Zübeyr, *el-Müsned*, thk. H.S. Esed el-Daranî, Daru's-Sakâ, Dımaşk, 1996.
- Itr, Nureddin, *Menhecu'n-Nakd*, Daru'l-Fikr, Dımaşk, 1985.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer, Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî, el-Nemeri, *İstizkar*, thk. Salim Muhammed Atâ- M. Ali Muavviz, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, II/468, III/80.
- İbn Abdilber, *et-Temhid lima fi'l-Muvatta mine'l-meani ve'l-esanid*; thk. Mustafa b. Ahmed Alevi-M. Abdülkebir Bekri, Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, Magrib, 1387.
- İbn Abdilber, *Câmiu beyânî'l-ilm ve fazlihi [ve ma yenbagi fi rivayetihi ve hamlihi]*, thk. Ebü'l-Eşbal ez-Züheyri, Dâru İbni'l-Cevzi, Demmâm, 1994.
- İbn Ebi Hâtim, Ebû Muhammed, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, [t.y.]
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr, Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *Müsnedu İbn Ebi Şeybe*, thk. Adil b. Yusuf el-Gazavî-Ahmed Ferid el-Mezidi, Darü'l-Vatan, Riyad 1997.
- İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsar*, haz. Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409.
- İbn Hacer, el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, M. Fuad Abdalbaki, Daru'l-Marife, Beyrut, 1379.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim, Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, *Kitâbü's-Sikat*, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad, 1973.
- İbn Hibbân, *Sahihu İbn-i Hibban el-Müsnedu's Sahîh ale't-Tekâsîm ve'l-Enva'*, thk. M. Ali Sönmez-H. Aydemir, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2012.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr, Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemi, *Sahihu İbn Huzeyme*, thk. M. Mustafa A'zamî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1975.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, Çağrı, İstanbul, 1992.
- İbn Maîn, Ebû Zekerıyyâ, Yahyâ b. Ma'în b. Avn el Bağdadî, *Yahyâ b. Ma'în ve Kitâbuhü't-Tarih*, thk. A. Muhammed Nurseyf, Merkezü'l-Bahsi'l-İlmi ve İhyai't-Türasi'l-İslami, Mekke 1979.
- İbn Mencûye, Ebû Bekr, Ahmed b. Ali Muhmamed el-İsfahani, *Ricalu Sahihi Müslim*, thk. Abdullah Leysi, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1987.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah, Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri, *et-Tabakatü'l-Kübra*, thk. M. Abdulkadir Atâ, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut, 1990.

- İbn Vehb, Ebu Muhammed, Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Mısrî, *el-Câmi' fi'l-Hadis*, thk. M. Hasen Muhammed, Daru İbn Cevzî, Riyad, 1995.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri, *el-İhkam fi usuli'l-ahkâm*, thk. A. Muhammed Şakir, Daru'l-âfaki'l-cedide, [t.y.]
- İclî, Ebû'l-Hasan, Ahmed b. Abdullah b. Salih, *Tarihü's-Sikat*, Dârü'l-Bâz, 1984.
- İshak b. Raheveyh, İbrâhim b. Mahled, *Müsnedu İshak b. Raheveyh*, thk. A. Abdulhak el-Belûşî, Mektebeül'l-İman, Medine, 1991.
- Kandemir, M. Yaşar, Abdullah b. Ömer, *DİA*, İstanbul, 1988.
- Karacabey, Salih, "Hadislerin Metin Tenkidinde Fiilî Sünnete Müracaatın Önemi Bağlamında Kadınların ve Çocukların Camiye Gitmeleri İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, Cilt: 9, 2000.
- Karakoç, Sezai, *Kiyamet Aşısı*, İstanbul, 1974.
- Kelabazî, Ebû Nasr, Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin el-Buharî, *Ricalu Sahihi'l-Buharî*, thk. Abdullah Leysî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1987.
- Malik b. Enes, *Muvatta*, thk. M. F. Abdulbakî, Çağrı, İstanbul, 1992.
- Martı, Huriye, "Değer ve Hak Bağlamında Hz. Peygamber'in Sünnetinde Kadın Eğitimi, Aile ve Eğitim (Tartışmalı İlmî Toplantı)", İstanbul, 2010.
- Mizzî, Ebû'l-Haccac, Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, *Tehzibü'l-Kemal fi Esmâ'r-Rical*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980.
- Müslim b. el-Haccac, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisaburi, *Kitâbü'l-Küna ve'l-Esma*, thk. A. M. Ahmed el-Kaşkarî, İmadetü'l-Bahsi'l-İlmi bi'l-Camiati'l-İslamiyye, Medine, 1984.
- Müslim b. el-Haccac, *Sahih*, Çağrı, İstanbul, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman, Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünenü'l-Kübra*, thk. Hasen Abdulmun'im Şelebi, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2001.
- Özkan, Halit, Tayalisî, *DİA*, Ankara, 2011.
- Öztürk, Osman, *Mecelle*, İstanbul, 1973.
- Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, İstanbul, 2014.
- Serrac, Ebu'l-Abbas, Muhammed b. İshak b. İbrahim b. Mihran el-Horasanî en-Nisaburî, *Hadisü's-Serrac*, thk. Ebu Abdullah, Hüseyin b. Ukkâşe b. Ramazan, el-Faruk el-hadise li't Tıbaati ve'n-neşr, 2004.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer, Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu, *İsarü'l-insaf fi âsâri'l-hilaf*, thk. Nasır Ali Nasır Halifi, Dârü's-Selam, Kahire, 1987.
- Şevkanî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani, *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbar*, thk. Isamuddin es-Sabatî, Daru'l-Hadis, Mısır, 1993.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsât*, Kahire, 1415.
- Taberânî, *Mucemu'l-Kebîr*, thk. A. Abdulmecid es-Silefî, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire, 1994.

Uğur, Mucteba, A'meş, *DİA*, Ankara, 1991.

Yücel, Ahmet, *Hadis Usulü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.

Zehebî, Ebû Abdullah, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Müessesetü'r-Risâle, 1985.